

O'zbekiston Respublikasi
Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi

Komila Bo'rieva

ANSAMBL SINFI

(An'anaviy xonandalik)

(O'zbekiston davlat konservatoriyasi talabalari uchun o'quv qo'llanma)

Talim yo'nalishi: 5150600 – Vokal san'ati an'anaviy xonandalik

Toshkent - 2017

Mazkur o'quv qo'llanma musiqiy san'at yo'nalishidagi OTM larida ansambl sinfi bo'yicha saboq olayotgan bakalavriat talabalari uchun mo'ljallangan.

O'quv qo'llanma fan dasturi asosida yaratilgan bo'lib, unda talabalarning jo'rnavezlik, ansambl bo'lib ijro etishlariga oid asosiy ma'lumotlar bayon etilgan.

Mas'ul muharir: - S. BEGMATOV – san'atshunoslik fanlari nomzodi, dotsent.
Taqrizchilar: M.TOGIBOEV – O'zbekiston davlat konservatoriyasi professori
B.DUSTMURODOV – O'zRS docenti

Данное учебное пособие предназначено для студентов бакалавриатов, обучающиеся по классу “Ансамблевого исполнения” в высших учебных заведениях.

Учебное пособие создано в соответствии с учебной программой данного предмета и в ней изложены основные сведения, касающиеся музыкального сопровождения и ансамблевого исполнительства.

Ответственный редактор: - С. БЕГМАТОВ – кандидат искусствоведения, доцент.

Рецензенты: М.ТОЖИБОЕВ – профессор Государственной Консерватории Узбекистана.
Б.ДУСТМУРАДОВ – доцент, народный хафиз Узбекистана.

This teaching literature is meant for the students of Baccalaureate course of the High Educational Institutions, who are learning the subject of “Ensemble class”.

The teaching manual has been created according to the program of subject of “Ensemble class” and the main information's have been expounded for the students, who play the instruments, as an accompanist and ensemble performer.

Editor-in-chief: S.BEGMATOV – Candidate of Art criticism, Assistant Professor.

Reviewers: M.TOGIBOEV – Professor of the State Conservatory of Uzbekistan.
B.DUSTMURODOV – the public actor Uzbekistan,

Kirish

Musiqi ijrochilik san'ati azaldan shakllanib, davrlar osha rivojlanib kelayotgan hamda zamonasining nafasi bilan birgalikda ulg'ayib, kamol topib kelayotgan sohalardan biridir. Musiqaning ijodiyot, ijrochilik va amaliyot bilan bog'liq tarmoqlari, garchan alohidalik kasb etsada but butun hisoblanadi. Musiqi ijrochiligi, xalq musiqi ijodiyoti va janrlari asosida rivojlanadi. Ijro an'analari va yo'llari ham ijrochilik amaliyoti jarayonida kengayib, boyib borgan. Aslida ijrochilik amaliyoti og'zaki tarzda og'izdan-og'izga, avlodlardan-avlodlarga o'tib kelgan. Ushbu jarayon xalqimizning ta'limi bilan tutash bo'lgan "ustoz – shogird" an'analari negizida kamol topib kelgan.

An'anaviy ijrochilik ta'limining bizgacha etib kelgan uslubi, bu albatta ustoz-shogirdlik maktabidir. An'anaviy xonandalikni kasb etish niyatida bo'lgan har bir ovoz egasi albatta muqim bir ustozni etagini ushlab, ustozdan ijrochilik, xonandalik sirlarini o'zlashtirishga harakat qilgan. Bu amaliyot albatta o'zining qoidalariga ega bo'lganligini alohida qayd etish lozim. Chunki, musiqiy qobiliyat, ovoz imkoniyati va san'atga ishtiyoqi bo'lmaganlar bu kasbga murojaat etishmagan. Qobiliyati borlar esa o'z ustoziga mehr qo'yib, sohasining mushkullik tomonlarini engib, kasb o'rganishga harakat qilib kelgan. Xonandalikning eng muhim xislatlaridan biri ham shunda deyish lozimdir.

Dunyodagi barcha xalqlar kabi o'zbek xalqi ham o'zining o'ziga xos milliy qadriyatlari va shu bilan birgalikda o'tmish tarixi davomida vujudga kelgan, shakllanib rivojlangan ma'naviy, musiqiy va adabiy merosiga egadir. O'zbek musiqi merosining har tomonlama mukammalligi va ma'naviy boyligi barchaga ayondir. Ma'lumki, har qanday milliy meros davrlar osha avlodlardan - avlodlarga o'tib kelgan. Bu albatta og'zaki tarzda asrlar osha xalqimizni ma'naviyati sifatida amaliyot rivojiga xizmat qilib kelmoqda. Milliy qadriyatlar zamon talabi va millat talabi taqozo etgan urf, odat, mehnat va hayot jarayoni sekin-asta zamonga moslanib, an'anaga aylanib boraveradi. Milliy musiqi merosimizning shakllanish jarayonida xalq an'analari muhim ahamiyat kasb etgan. Xususan, mavjud an'analari

bir-birini to'ldiruvchi, alohida o'ziga xoslik xususiyati va sifatiga ega bo'lib kelgan.

Azaldan ana'ana tarzida bizgacha etib kelgan va davr taqozosi bilan zamonaviy rivoj topib kelayotgan xalq musiqasini o'rganish hozirgi kunda har doimgidan ham ahamiyatlidir. Chunki, hozirgi umumbashariyat madaniyatlarining o'zaro ta'siri davrida milliy an'analarni saqlash, avaylash va ijodiyotni shunga asoslash juda muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Xalq musiqasini azaldan shakllanib kelgan bir qator yo'nalishlari mavjud. Xalq musiqasi, mumtoz musiqa, bastakorlik va kompozitorlik ijodiyoti shular jumlasidandir. Mumtoz musiqa merosimiz tarkibidan o'rin olgan namunalar an'anaviy musiqa deb yuritilib kelingan. An'anaviy musiqaning yirik shakli, xalqimizning ma'naviy dunyosini, hayotiy kechinmalarini ohanglarda aks etib kelgan maqomlarimizdir. Maqomlar bizning yurtimizda o'ziga xos vohaviy ahamiyatga ega bo'lgan uch namunasi mavjuddir. Ular musiqa amaliyotida Shashmaqom-Buxoro maqomlari, Xorazm maqomlari va Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari deb yuritiladi.

Muqarrarki, har bir musiqiy merosning o'z vohaviy jihatlari mavjud. Ana shu jihatlari eng avvalo ularning ijrochilik mezonlarida o'zini namoyon etadi. Ijrochilik ham juda katta va xilma - xil uslublarga ega. Bu uslublar o'z o'rnida turli shakllar bilan ham xarakterlanadi. Eng muhimi ijrochilik san'atining o'zbek milliy an'analari yuzaga kelgan.

Ijrochilik an'analari ham xalq ijodiyotidagi oddiy va murakkab namunalariga egadi. Maqom ijrochiligi murakkab jarayon hisoblanadi. Shu bois ijrochilik amaliyotida yakkaxonlikdan toki jamoaviy – ansambl bo'lib ijro etish shakllari yuzaga kelgan. Ansambl bo'lib ijro etishning musiqa ijrochiligi, qolaversa xalqlarning musiqiy an'alaridagi ijrochilik mezonlari o'ziga xosdir. Har bir xalqning o'z milliy musiqasi va milliy qadriyatlari negizida ansamblli ijro yo'llari shakllangan. Davrlar osha madaniyatimiz rivojlanishi negizida esa o'zbek maqom ijrochiligi yoki maqom yo'llariga mansub mumtoz musiqa ijrochiligida ham o'ziga xos ansamblli ijro an'analari yuzaga kelgan. Bizningdavrımız, ansambl ijrochiligini yangi qirralarini ochish, o'tmish an'analari asosida zamonaviy

shakllarni yaratish bilan bog'liqdir. Maqsad ham ma'naviy boyligimizni asrash, ularni mukammalligini o'zlashtirish va yangi talqinlarini yoshlar ongiga singdirishdan iboratdir. Chunki, mustaqil yurtimizning kelajagi bo'lgan yosh avlodni har tomonlama ma'naviyatli, komil inson sifatida tarbiyalashga katta e'tibor qaratilmoqda. Davlatimizning "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ham yosh avlodni hozirgi zamon talabiga to'la javob beradigan yetuk mutaxassislar qabilida tarbiyalash nazarda tutilgan. Buning uchun ta'limda barcha sharoitlar yetarli darajada mavjuddir.

Mazkur qo'llanmada xonandalikni kasb etgan va ushbu yo'lda saboq olayotgan yosh xonandalar uchun nazariy va amaliy ma'lumotlar bayon etilgan. Unda yoshlarning mavjud ijro uslublarini egallashlarida zarur bo'lgan ma'lumotlar har tomonlama asoslab berilgan. Xonandalar ijro amaliyotini o'rganishlarida ushbu nazariy qoidalarga, uslubiy ma'lumotlarga tayanib o'zlashtirishlari maqsadga muvofiqdir.

Qo'llanma "Ansambl sinfi" fan dasturiga asoslangan holda, nazariy, amaliy va uslubiy tavsiyalar orqali tushuntirishlar bilan bayon etilgan. An'anaviy xonandalik uchun zarur kasbiy ma'lumotlar, xonish amallari uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar berib o'tilgan. Eng muhimi, an'anaviy xonandalikda lozim bo'lgan xususiyatlar ilmiy va amaliy asoslangan holda talabalar e'tiboriga havola etilgan. Zamon xonandalari ma'lumotlarni o'zlashtirsalar va ularga tayangan holda kasbiy ko'nikmalarini shakllantirsalar ayni muddao bo'ladi. Xususan, maqom ustozlarining ish jarayoni va yosh xonandalarning ta'lim davrlarida qo'llashlari uchun, ansambl bo'lib ijro etish bo'yicha, ijrochilik amaliyotida va ustozlar an'analari yuzaga kelgan uslubiy ma'lumotlarni "Saraxbori Segoh" va uning taronalarini ijroviy jarayoni misolida ochib (sharhlab) berishga harakat qilindi.

Aynan shu uslubga xos yo'lda o'zlashtirish masalalariga to'xtalib o'tdik. Uslubiy tavsiyalar yosh xonandalarning o'z kasblariga ijodiy munosabatda bo'lishlari uchun asos bo'lishi mumkin va an'anaviy xonandalikni o'zlashtirayotgan yoshlar uchun dasturi amal bo'lsa ajab emas.

ANSAMBL

“Ansambl” (fransuzcha ensemble – birlik, uygʻunlik, ohangdoshlik) – 2) musiqada – a) maʼlum musiqa asarlarining bir necha ijrochilar tomonidan birgalikda ijro etilishi... Ijrochilar soniga qarab ansambllar duet (2 kishi), trio yoki terset (3 kishi), kvartet (4 kishi), kvintet (5 kishi), sektet (6 kishi), septet (7 kishi), oktet (8 kishi), nonet (9 kishi) va h.k.larga boʻlinadi”¹. Oddiy qilib aytgan jamoa boʻlib faoliyat olib borishga aytiladi. Amaliyotda juda koʻp sohalarda va hattoki yirik inshootlarga nisbatan ham ishlatiladi.

Ansamblga berilgan bu taʼrifda musiqa ijrochiligida mavjud barcha jamoaviy ijrolarni shakli va tarkibi ifodasini topgan. Darhaqiqat ansambl ijrosi musiqa ijrochiligining barcha turlarida mavjud va ularning tarkibiy jihatlari bir-biriga mutanosibdir. Faqat ularning ijroviy jarayonidagi yoʻnalishlar ularni bir-biridan farqlab turadi. Anʼanaviy xonanalik ijrochiligida mavjud boʻlgan ansambl turlari ham bunga toʻla asoslanganligi amaliyotda oʻz ijobatini topgan. Demak, xonandalik amaliyotida ansambl – bu jamoa boʻlib xonish qilishga aytiladi.

Oʻzbek musiqa ijrochiligida ansambl, yaʼni jamoa boʻlib ijro etish koʻnikmalari qachonlardir amaliyotga kirib kelganligini xalq ijodiyotidan bilib olish mumkin. Bu xalq milliy marosimlari, tomosha sanʼati, teatrlashgan jamoalar xonishlarida oʻzini namoyon etib kelgan. Anʼanaviy ijrochilikning jamoaviy xonishlari ham vaqt taqozosi bilan qoʻllanilib, sekin-asta anʼanaga aylangan boʻlishi ehtimoldan xoli emas. Bunga asosiy sabab, asarlarning keng koʻlamlilik, katta avjlar bilan ijro etiladigan murakkablarini yaratilishi va albatta ochiq joylarda xonish jarayonlarini oʻtash sabab boʻlgan boʻlishi mumkin.

Ilk ansambl 1923 yili Toʻxtasin Jalilov rahbarligida, 1927 yili radio qoshida, Yunus Rajabiy rahbarliklarida tashkil etilib, faoliyat yuritilib kelingan. Turli tarkiblarda tuzilgan ansambllar faoliyati XX asrning birinchi yarmidayoq keng ommalashgan va amaliyotga keng joriy etilgan. 1957 yili Yunus Rajabiy rahbarligida va Oʻzbekiston teleradiosi qoshida maqomchilar ansambli tashkil

¹ Oʻzbekiston milliy entsiklopediyasi.-T., “Oʻzbekiston milliy entsiklopediyasi”, Davlat ilmiy nashri. 538-bet.

etilishi ulkan voqeaga aylandi. O'zbek mumtoz musiqa merosini qayta tiklash va ijro amaliyotini mustahkamlash bilan boshlangan. Natijada Shashmaqom tarkibidagi aksariyat namunalar ijro etilib, plastinkalarga, magnit tasmlariga yozib olingan. Avvalo ushbu ansamblning tarkibi, zamonasining eng ko'zga ko'ringan, mashhur va ustoz san'atkorlaridan tuzilgan. Sozandalik va xonandalikda benazir ustozlar edilar. Qolaversa, Shashmaqom va maqom yo'llarini bilimdonlari, ansambl rahbarlarining benazir maqomdon mutaxassislar bo'lganliklari sabab musiqiy merosning to'liq hamda mukammal ijrosiga erishganlar. Buning barchasi haligacha zamon ijrochilari uchun dasturi amal sifatida xizmat qilib kelmoqda.

Ushbu ansambldan keyingi avlod uchun ustoz Yunus Rajabiyning ijro uslubi, qoldirgan ulkan merosi namunadir. Shu bois bo'lsa kerak har bir tashkil etilgan, ya'ni san'atkorlar jamlangan ansambl avvalo mavjud merosni o'zlashtirishga, agar bilimi, ilmi va imkoniyati bo'lsa uning yangi talqinini topishga harakat qiladi. Eng muhimi o'tgan asrning 70– yillaridan boshlab turli viloyatlarda, musiqa bilim yurtlarida, madaniyat maskanlaridan jamoa bo'lib ijro etuvchi maqomchilar ansambllari tashkil etilib faoliyat yuritib kelmoqdalar. Oxirgi 30 yil davomida Yh.Rajabiy nomidagi maqom ansamblining o'zi SHashmaqomning aksariyat qismlarini yangi talqinda magnit tasmlariga yozishga muvaffaq bo'ldilar. O'zbekiston davlat konservatoriyasining An'anaviy ijrochilik kafedrasi professor – o'qituvchilaridan tashkil topgan Faxriddin Sodiqov nomidagi maqomchilar ansambli o'z faoliyati bilan ushbu sohada yana bir mukammal jamoaning bunyod bo'lganligini namoyon etdi. Bu ansamblning oliy o'quv dargohida tashkil etilganligi, kelgusi avlodning zamonga munosib tarbiyalanishida o'quv laboratoriyasi sifatida xizmat qilib kelmoqda.

Musiqiy merosni mukammal holda talqin etish albatta xonanda va sozandalardan saboq, bilim, malaka va mahorat talab etadi. Aynan ana shu jihatlarni, oliy ta'lim tizimida yoshlarga ulashib kelayotgan dargohda an'anaga munosib kelajak avlod tarbiyalanmoqda desak adashmagan bo'lamiz. Chunonchi, an'anaviy xonandalikni egallashga kelgan yoshlar albatta jo'rovoqlik, birgalikda ansambl bo'lib ijro etish malakalari bo'yicha ham saboq oladilar.

An'anaviy ijrochilikning o'ziga xos xususiyatlaridan biri jo'rovoz bo'lib ijro etishdir. Jo'rovozlik o'zbek musiqa ijrochiligining sehrga boy jarayonlaridan biri sifatida amaliyotda qo'llanilib kelingan. Odatda, ikki yoki undan ortiq ovozlarning, birgalikda, bir vaqtda ijro etishi juda murakkab jarayon hisoblanadi. Xonandalarning bir-biriga mos holda tarkiblash va asarni chiroyli talqiniga erishish uchun xonandalar bir qator tabiiy va amaliy jihatlarga ega bo'lishlari kerak bo'ladi. Shu bois jo'rovozlikning o'ziga xos xarakterli xususiyatlari mavjud ekanligi qayd etiladi. Har bir xonanda ijro etadigan asar nafas bilan bog'liq bo'lganligi bu jihatni ko'rsatib beradi. Ikki va undan ortiq xonandalarning nafas olishlari va talqinda nafasni bir-biriga mos holda qo'llashlari ahamiyatli ekanligini e'tirof etish lozimdir. Shuning uchun, xonandaning o'quv jarayoni, asarni o'zlashtirishi va mashq davri juda muhim hisoblanadi. Bu borada xonanda, ayniqsa mumtoz musiqa xonandasi ustoz ko'rishi shart. Ta'lim jarayonida ham ustozlarning e'tibor beradigan tomonlari, xonandalarga xos jihatlar hisoblanadi. Chunki, tarbiyalash davrida ularning xonandalarga xos jihatlari, ayniqsa ovozlari egiluvchanlik, ta'sirchanlik va talqin etishga qodir bo'lishlari alohida ahamiyatga egadir. Aslida, ansambl ijrochiligi uchun xonandalardagi bu jihatlarning mutanosibliklari tanlab olinadi.

An'anaviy musiqa xonandasining ijroviy imkoniyatlarida qanday jihatlar bo'lishi kerak, yoki bular nimadan iborat ekanligini ayrim tomonlari, bir qator professional ashula ijrochiligi amaliyotining uslubiyotida ta'rif etilgan kitoblarda o'z ifodasini topgan. Xususan ularda, an'anaviy xonandalar uchun quyidagi xususiyatlar muhimligi ham nazariy va amaliy ijobatini topgan. Ya'ni: 1) tabiiy jihatlar – iste'dod, ovoz, tasavvur, idrok, tafakkur, slux (tinglash qolbilyati), es(hofizasi kuchli) va talqin; 2) amaliy, ya'ni amaliyotda o'zlashtirishi kerak bo'lgan va ko'nikmalar hosil qilishi lozim bo'lgan jihatlar: slux (tinglash qolbilyati)ning muntazam mashg'uloti; so'z va ohanglarni yod olish ko'nikmasini rivoji; ohang va so'zlarni idroklagan holda talqin etish ko'nikmasi; aniq talaffuz; ravon va mazmunli talqin; musiqani tinglash va ijroda unga ergashish; ovozni to'g'ri ishlatish; jo'rovozni tinglash va birgalikda talqin etish, ya'ni hamnafasni

sezib ijro etish hamda asarga ijodiy munosabatda bo'lish. Aslida bu jihatlar xonandalarning kasbiy-professional ko'nikmalari bo'lishi lozim. Ayni holda ko'rsatilgan sifatlarning aksariyati ansambl ijrochiligi uchun xarakterli ekanligini qayd etish lozimdir.

Ansambl bo'lib ijro etishdagi bu jihatlarining har biri o'zining xususiyatidan kelib chiqib amaliy jihatlariga ega. Bu jihatlarining xonandalarda bo'lishi va ularni yaxshi tarbiyalanishi mukammal, an'ana va zamon talabiga mos xonandalarni etishib chiqishi uchun asos bo'ladi. Mukammal ijro maqomlarning talqini uchun eng zarur omil hisoblanadi. Maqomlarni ohang tizimi, usullar vositalari, har bir maqomlarga xos mavzularni bilib ularning xarakterini ochib berish uchun zarur ijroviy vositalarni qo'llash, har qanday asarni avvalo talab darajasida talqin etishda va albatta tinglovchilarga mukammal tarzda etib borishida katta ahamiyat kasb etadi.

An'anaviy xonandalikda ansamblning ikki, uch, to'rt, olti, ko'pchilik, faqat ayol ovozlar, faqat erkak ovozlar va aralash ovozlar jo'rligidagi tarkiblar amaliyotda ko'proq qo'llanilib kelinadi. Musiqaning nazariy va amaliyotida duet, trio, kvartet, kvintet, sekstet, oktet va h.k. iboralarida yuritilib kelinadi. Bu albatta ansamblning turlariga kiradi. Har qanday ansambl o'z ishtirokchilarini har tomonlama bir-biriga munosib va mutanosib bo'lishini talab etadi.

Duet – lotin tilida *duo* – ya'ni ikki demakdir. Ikki ijrochidan tuzilgan ansambl². Professional musiqa amaliyotida har bir ijrochi o'zining partiyasiga ega bo'ladi. An'anaviy musiqa ijrochiligida jo'rovoz deb yuritilishi iste'molga kirgan. Jo'rovozlikning o'zbek mumtoz musiqa amaliyotida bir qator ko'rinishlari mavjud. Jumladan katta ashula ijrochiligi, maqom ijrochiligi, mumtoz xonandalik ijrochiligi va xalq ijrochiligi va aytishuvlar yo'nalishlaridir. Mumtoz musiqa ijrochiligidagi jo'r ovozlikning o'ziga xoslik tomonlari, bir asarni ikki xonanda tomonidan talqin etilishidir. Bunda ovozlarning bir-biriga mosligi ijroda keng ko'lamlikni taqdim etadi. Kerak holatlarda xonandalar alohida - alohida bo'lib, ovoz almashtirib ijro etish usulidan foydalanadilar.

² I.Akbarov. Musiqa lug'ati.-T., 1987 y. 112 - bet.

Trio – italyancha tre – uch soʻzidan olingan. Uch ijrochidan tuzilgan ansambl³. Odatda bu ibora cholgʻu ansambli ijrochilariga nisbatan qoʻllanib kelinadi. Lekin, opera ijrochiligida ham oʻziga xos oʻrni mavjuddir. Oʻzbek anʼanaviy xonandalik amaliyotida uchta xonandalarning ansambl boʻlib ijro etishlari ham amaliyotda koʻp uchrab turadi. Anʼanaviy ijrochilikdagi uch xonandaning talqinini koʻlami boy boʻlishi va jozibasining mukammalligi eʼtiborlidir. Garchan xonandalik amaliyotida koʻp uchrasada maqom ansambllarining turli variantlaridagi ijrolarda uch xonandaning birgalikdagi talqini ansambl ijrochiligini boyitadi va toʻlaqonli talqin etilishini taʼminlab beradi. Shu bois ushbu tarkib katta ashula ijrochiligida oʻziga xos ifodasini topganligini koʻramiz.

Kvartet – toʻrt xonanda, **kvintet** – besh xonanda, **sektet** – olti xonanda, **oktet** – sakkiz xonanda ishtirokidagi ansambllar ham anʼanaviy ijrochilik amaliyotida uchrab turadi. Ushbu ansambllar vaziyat taqozo etgan holatlarda qoʻllanilib kelingandir. Ushbu ansambllarda ichki tartibda ovozlarni boʻlish imkoniyatlari katta va ommaviy sahnalarni boyitish maʼnosida hamda yosh ovozlarni tarbiyalash maʼnolarida qoʻllanilib kelingan.

Xonandalarning kichik guruhlar tarkibida xonish qilishlarining oʻziga xos jihatlari mavjud. Yoki ijrochilikdagi ayrim talqin sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishda va hattoki ijro uslubi kabi koʻnikmalarni hosil qilishga asos boʻladi. Aslida xonandalikda muayyan saboqqa ega boʻlgan xonanda ansambl tarkibida ijro etishi maʼqul. Chunki, ansamblning eng kichik guruhi boʻlmish joʻrovozlik va joʻrnavozlikning oʻzini yozilgan va yozilmagan qonuniyatlari mavjud. Bu albatta uch, toʻrt, besh va boshqa ansambllarga ham tegishli. Lekin, joʻrovozlikda ovozlarning qanchalik tarbiyalanganligi darrov sezilib qoladi. Tarbiyalangan ovoz va xonishlarda ijrochi talqinning har bir pardasiga eʼtibor beradi.

Joʻrovozlik tarbiyasining eng birinchi qadamlari bu albatta xonandalarning nafasi bilan bogʻliqdir. Har ikki ijrochida ham bir xil nafas ishlatish koʻnikmasi

³ Shu kitob, 359 - bet.

hosil bo'lgan bo'lishi kerak. Buning uchun xonandaning his etish qobiliyati bilan, sherigi talqiniga nisbatan sezish va birgalikda aytish hissi mutanosiblikda bo'lishi talab etiladi. Asosiy mezon bir asarni jo'rovozlikda – bir xil ovozda (ovozlar ham qo'shilganda o'ziga xos joziba hosil qilishi lozim bo'ladi), bir xil talaffuzda, bir xil nafasda, bir xil ehtirosda, bir-birini to'ldiradigan holatda ijro etilishiga ahamiyat qaratish lozim bo'ladi. Ana shundagina xonandaning ijro talqinida jo'rovozlik xususiyatlari rivojlanadi.

Jo'rovozlikni egallashda ham ustozlarning ijrolarini muntazam tinglab borish, ularning ijro uslublarini egallashga harakat qilish, so'z va ohangning birgalikdagi talaffuziga e'tibor berish xonish qilish ko'nikmalariga ega bo'lish kerak bo'ladi. SHundagina, jo'rovozlikning ijrodagi zarur bo'lgan xususiyatlarini o'z ijrosida aks ettirishi mumkin bo'ladi. Lekin, xonandalik va ayniqsa ansamblli ijroda tajriba alohida ahamiyatga egadir. Buning zaminida xonandalarning jamoa bo'lib ko'p yillar davomida faoliyat olib borishlari yotadi. Ma'lum muddat ansambl bo'lib ijro etgan xonandalarda o'ziga xos tajriba shakllanib boradi. Bir-birini tushunish, his etish va h.k.

Ansambl – bu jamoa dedik. Demak jamoaning tartibli bo'lishi, ovozlarning go'zal uyg'un topishi chiroyli asarlarning ijroda namoyish etishi uchun ularni turbiyalash lozim bo'ladi. Ya'ni ansambl ijrosining o'ziga xos tarbiyasiga rioya qilinadi. Ana shu tarbiya orqali ansambl bo'lib ijro etish sifatleri kasb etiladi.

Ansamblida xonandalar ovozining qanchalik ahamiyati yoki roli mavjud bo'lishi mumkin. Ha albatta, insonlarning ovozi bir-biriga o'xshamaydi. Lekin, xonish paytida ovozlarning qo'shilishi bilan boshqacha joziba yuzaga keladi. Musiqadagi ovoz tusi, ya'ni tembri degan so'z shuning uchun tanlangan bo'lsa ajab emas. Ovozlar umuman bir- biriga o'xshamasligi mumkin, lekin ularning jo'rovozlanishida o'ziga xos un hosil bo'ladi. Masalan, ustoz san'atkorlar Jo'raxon Sultonov va Ma'murjon Uzoqovlar yoki Akmalxon va Boboxon So'fixonovlar yoki aka – uka Shojalilovlar. Ularning xonishlarini tinglagan paytni o'zida, tinglovchi tasavvurida muayyan ovoz tembri paydo bo'ladi. SHu bois xonandalarda avvalo ovoz bo'lishi lozim va ular sadoli, mazmunli, tarovatli, usulli,

dardli, ehtirosli bo'lsa, nur ustiga a'lo nurdir. Har qanday ansambl xoh u sozlardan iborat bo'lsin yoki xonandalardan, o'z ishtirokchilarini har tomonlama bir-biriga mutanosib bo'lishini talab etadi.

Ijodiy jamoa, ya'ni ansambl uning tashkilotchisi (rahbar) tomonidan maqsadli ravishda tashkil etiladi. Ana shu jarayondagi maqsad, ansambl ishtirokchilari bo'lmish xonandalarning tanlanishi va saralanib olinishi uchun asos bo'ladi. Maqom ansambli uchun maqom ijrochiligidan xabardor bo'lgan, shunga xos ovoz imkoniyatlariga ega bo'lgan xonandalar tanlanishi lozim bo'ladi. Qayd etish joizki, dastlabki vaqtlarda ansambl siz o'ylangandek har tomonlama mukammal tarkibga ega bo'lmaydi. Bu ancha murakkab jarayon. Har xil sharoitlarda, rang-barang ovozlarga ega bo'lgan xonandalarning jamlanishini kuzatish mumkin. Ko'p hollarda bor ovozlardan ansambl shakllantirishga to'g'ri keladi. Bu albatta tabiiy holdir. Ana shu shakllantirish jarayoni ansambl uchun muhim bosqich hisoblanadi. Avvalo, mavjud ovozlardan keng foydalanishni, ovozlar taqsimoti, jo'rovozlari va ijrodagi ketma-ketligini oqilona hal qilishlikni talab qiladi. Ustozning tajribasi, mahorati va bilimi negizida jamoa shakllanadi va o'zining ijrosini topishga harakat qiladi. Ansambl shakllangandan so'nggi bosqich jamoaning faoliyati bilan bog'liqdir.

Ansamblning kamol topishi, xonandalarning jo'rovoqlikda kuylash ko'nikmalarini rivojlanishi, ansamblida jamoaga xos talqin etishni o'zlashtirish jamoaning ijodiy faoliyati bilan xarakterlanadi. Eng avvalo ustoz – rahbarning jamoani o'zlashtirib olishi. Ularga mos munosabatda bo'lishi, ijro repertuarini qatnashchilarning imkoniyati, ovozi, ijrosiga mosligini ta'minlanishi bilan bog'liqdir. Ta'lim jarayoni uchun mo'ljallangan o'quv dasturlarning oldindan shakllanishi va ularga keng imkoniyatlar berilishining ham sababi shundadir. Ustoz va shogirdlarning, ya'ni talabalarning imkoniyatlari va har tomonlama xarakterli jihatlarini inobatga olgan holda ustozona shaklda saboq o'tilsa, albatta ansambl tobora mukammallashishi muqarrardir.

XONANDALAR UCHUN ZARUR BO'LGAN TABIIY JIHATLAR

Ma'lumki, xonanda uchun ijodkorlik faoliyatida zarur bo'lgan barcha jihatlar mustajo bo'lishi – bu faqat mukammal ijroni ta'minlab beradigan jarayonlardir. Lekin, aynan an'anaviy xonandalik ham xonandalarning yoshlariga nisbatan zarur bo'lgan xususiyatlarni va vaqtiga (holatiga) qarab tarbiyalanadigan va rivojlantiradigan jihatlari, o'zlashtirishlari va albatta, katta e'tibor bilan o'rganishlari lozim bo'lgan jihatlar mavjuddir. Mutaxassislar tomonidan tabiiy iqtidor albatta ijroda o'zini namoyon etishi muqarrarligi e'tirof etilsada, tinimsiz va maqsadli mashg'ulotlar, tarbiya va bilim orliq jarayoni ham amaliyotda o'zini namoyon etishi begumondir.

An'anaviy xonandalikni kasb etuvchi yoshlarning imkoniyat darajalari xususida taniqli bastakor, sozanda va xonanda O'.Rasulov o'z tajribalaridan kelib quyidagilarni zikr etgan: "...ovozlarni an'anaviy xonandalikka tayyorlashda quyidagilarga e'tibor berish kerak: 1. Ovoz sadosi; 2. Tabiiy tarzda shakllangan xonandalikka xos unsurlar: nola, qochirim, va h.k.; 3. Xotira, zehn, iqtidor; 4. Kuyga, she'rga munosabat; 5. Nutq; 6. Ta'limga qadar ularda shakllangan musiqiy idrok va talqinning darajasi"⁴. Bu albatta har bir ijrochini xonandalikka kirib kelishida lozim bo'lgan va ustozlar tomonidan e'tibor berilishi lozim bo'lgan jihatlardir. Mukammal xonanda va xonishni ta'minlash uchun ushbu jihatlarning barchasi xonandada qaysidir darajada bo'lishi talab etiladi. Ularning tarbiyasida esa mukammal xonish qiluvchi shaxs, ya'ni xonanda shakllanadi.

Xonanda uchun zarur bo'lgan har bir jihatning zaminida bir qator yana o'ziga xos to'ldiruvchi va muhim ahamiyat kasb etuvchi amallar ham mavjuddir. Tabiiy jozibali ovozli xonandada *iste'dod, ovoz, idrok, tafakkur, slux, es(xotira)*, albatta *nafas* va *nutq* mezonlari yoki nutq jarayonida *talaffuz*, musiqiy idrokda *tasavvur*, xonishda go'zal *talqin* kabi unsurlarning muhimligini ham alohida qayd etish lozimdir. Shu bois, an'anaviy xonandalar o'zlari uchun zarur jihatlarning

⁴ O'.Rasulov. "An'anaviy xonandalik o'qitish metodikasi".-T., 2006 y. 9-10 betlar.

nazariy va amaliy negizlarini anglashlari, bilib olishlari va amaliyotda ulardan keng foydalanishlari foydadan xoli emas.

Iste'dod - “talant – nihoyatda zo‘r qobiliyat, biror sohada yuksak darajadagi layoqat. U idrok, tasavvur, tafakkur, xotira, kuzatuvchanlik benihoya o‘sganligida, voqea hodisalarning yangi qirralarini, ularning zamiridagi murakkab aloqadorlikni kashf etishda ko‘rinadi”⁵. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasida berilgan bu ta’rif keng ma’noda va barcha sohilarga tegishli ekanligini tushunish mumkin. Musiqa san’ati va ayniqsa xonandalik san’atida iste’dodning turli shakllari uchrashi va iste’dod ham tarbiyalanishga xos ekanliklarini kuzatish mumkin. SHu bois, iste’dodli xonandaning tarbiya jarayoni ulkan natijalarga asos bo‘lishi muqarrardir.

Iste’dod xususida alohida tadqiqotlar olib borgan olim B.Qodirov, o‘zining maqolasida quyidagicha ta’riflaydi – “ Iste’dod – ko‘p qirrali, murakkab, ham irsiy-biologik, ham ijtimoiy ahamiyatga molik hodisadir”⁶.

Xonandalikda iste’dod muhim ahamiyat kasb etuvchi omillardan biridir. Chunki xonandalikning turli ijroviy yo‘llari mavjud. Iste’dod xonandalikda, boshqa sohalar kabi ijro mahoratda o‘z aksini topadi. Xonandaning ohang tarannum etishdagi, asarlarni ijrosidagi merosga xos va an’analarga xos bilimlarni o‘zlashtirish darajasi, ijroda xonish masalalarini hal etishi, bu borada amalga oshirgan ijodi, qobiliyatini va xonish malakalarini amaliyotga tadbiq qila bilishida o‘zini namoyon etadi. Amaliyotda va hayotda iste’dod haqida turli fikrlar aytilgan. Ularning eng birinchisi Yaratgan tomonidan berilgan iste’doddir. Bu albatta turli yo‘llar bilan avloddan- avlodlarga o‘tadi. Jumladan, o‘zbek san’atida ustozoda deb yuritiladi, ya’ni qondan o‘tadi. Ikkinchisi - ko‘p hollarda uchraydigan voqea, ya’ni xonandalik qobiliyati bor shaxslar. Ularning kuylash jihatlari, amaliyotda ustoz-shogird asosidagi xonandalar tarbiyasi orqali shakllantiriladi. Ulardagi iste’dod tufayli amaliyot davomida turli yutuqlarga erishiladi. Uchinchidan, xonandadagi tabiiy, tug‘ma iste’doddir. Bu jarayon xonandaning ijrochilik faoliyati davomida

⁵ O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. I harfi, 367-bet.

⁶ Qodirov B. Iste’dod, Tafakkur jurnali.-T., 2007 y. № 3, 65-bet.

o'zini namoyon etadi va nisbatan keskinroq rivojlanadi. Bu o'rinda iste'dodning o'ziga xos belgilari ham bo'lishi mumkin. Bular: xonandaning kuchli sezgisi; tez anglab olish; eslab qolish darajasining balandligi; bilishga, anglab olishga intilishning balandligi; katta asarlarni o'rganish ishtiyoqi; sodda va oson asarlarga e'tiborsizlik; yangilikka chanqoqlik; ashulalarni turli variantlarini qidirib topishlik va ularni o'zlashtirish; o'zini-o'zi tergap turish; o'z oldiga murakkab maqsadlarni qo'yish va shunga o'xshash xislatlar.

Qayd etish joizki, iste'dodli har bir kishi muayyan kasbni tanlashi va unga oshiq bo'lishi lozim bo'ladi. Musiqa san'atida bunday hol kam bo'lsada uchrab turadi. Ayniqsa, sozandalik sohasida bir nechta cholg'ularni mukammal ijrosiga erishish, ijroviy jihatidan turli bo'lgan (damli, urma-zarbli, chertla, kamonli va h.k.) cholg'ularni o'z uslubida sof ijro etish kabi imkoniyatli sozandalarimiz mavjud. Xonandalikda bu jarayonni, amaliyotda mavjud ijroviy uslublariga ega bo'lgan, sof talqiniga erishgan va ijodiy munosabatlari mavjud bo'lgan san'atkorlarga nisbatan qo'llash mumkin.

Xonandalik ham alohida kasb sifatida o'zining qonun-qoidalariga ega. Amaliyot davomida xalq musiqasi namunalarini ijrosi va mumtoz musiqa ijrochilik an'analari yuzaga kelganligi barchaga ayondir. Xonandalikda ham mukammal ijro muayyan bilim, ya'ni musiqiy merosni o'zlashtirganligi va ularni ijrochilik an'analarni qunt bilan o'rganganligi bilan izohlanadi. Bunday ijroga erishish uchun xonandada ijro ko'nikmalari hosil bo'lishi lozim. O'z-o'zidan maqomlarni kuylab ketib bo'lmaydi. Shuning uchun xonandada ma'lum darajada erishilgan va amaliyotda sinalgan malaka lozim bo'ladi. Xonandaning malakasi ijrochilik amaliyoti bilan bog'liqdir. Xonanda muayyan asarni o'rganish va uni amaliyotda ijro etishi va bu jarayon muntazam davom etishida o'zini ko'rsatadi va mukammallashib boradi. Shuning uchun xonandalarga malaka juda katta ahamiyatga ega bo'lgan jihat hisoblanadi. Malakaning asosi esa saboq va uning talqinidir.

Iste'dod deb gapiraverish mumkin. Lekin, iste'dodni ham o'z o'rnida tarbiyalash kerak bo'ladi. Tarbiya esa merosga xos, an'anaga mos bo'lishi uchun muayyan ustozdan ta'lim olish juda muhimdir. Bizni ijrochilik amaliyotimizda "har maqomga yo'rg'alaydi"gan xonandalar ko'p. Demak, iste'dodning o'sishi uchun nimalarga e'tibor berish lozimligini bilish ham muhimdir. Avvalambor xonandaning qobiliyati va shu kasbni o'rganishga moyilligi bo'lishi lozim. Odatda, buni amaliyotda ustozlarning o'zi bir ko'rishda anglab oladilar. Qolaversa, da'vogar ham buni o'z hatti harakatlari, intilishi bilan bildirib turadi. Musiqa san'atidagi iste'dod yuqorida keltirilgan musiqiy jihatlarning barchasida bo'lishi lozim bo'ladi.

Qobiliyat va moyillik, odatda munosabat talab etadi. Xususan, ularning o'sishi uchun ma'lum sharoit yaratilishi ko'zda tutiladi. Sharoit avvalo ustoz tanlash, kasbni o'zlashtirish, muntazam shug'ullanish (saboq) va mashg'ulotlar bilan bog'liqdir. Agar amaliy mashg'ulotlar nazariyot bilan birga olib borilsa uning ko'lami yanada oshadi. Xonandaning bilimi ham mukammal bo'ladi. Bu albatta xonandaning tarbiyasi hisoblanadi va xonanda tarbiyalanib, kamolotga etgandagina o'zining ijrosi bilan iste'dodini namoyon eta oladi.

Iste'dodning ko'lami juda keng, uni qanchalik namoyon etish xonandalarning o'ziga bog'liq. U bir jihatlama bo'ladimi, ko'p jihatlama bo'ladimi, albatta bu uning saboq jarayoni, ta'limining mukammalligiga bog'liqdir. Uning mehnatsevarligi va bu mehnat samarasini namoyon etgan taqdirda ular ijro amaliyotida yangilik yaratishlari mumkin. Buni xonandalikda o'z ijro uslubini yaratibdi, yoki o'zining ijro talqiniga ega xonanda sifatida e'tirof etishadi. Lekin, iste'dod bo'lsada unda ovoz bo'lmasa ham qanchalar ta'lim berganingiz bilan u xonandaning dong'i chiqmaydi. Ko'p gap ovozga ham bog'liq ekanligi bu holatda o'zini namoyon etadi.

Ovoz. Xonandaning muhim quroli bu – ovozdir. Ovoz ham qobiliyatli bo'lsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Uning ustiga u Xudodod bo'lsa undan ham a'lo bo'ladi. Demak, ovoz ham turli xil bo'lishi muqarrardir. Ma'lumki, musiqada birlamchi jarayon bu - tovushdir. Tovush chiqarish uchun unga turli vosita,

harakatlar bilan erishish mumkin. Tovushlarni ma'noli, his-tuyg'ular orqali mukammal tarannum etishga eng avvalo inson ovozi qodirdir. O'zining "Xonandalik san'ati" kitobida musiqashunos S.Begmatov tovushni shunday ta'riflaydi. – "Xonanda ovozida tovush kuchi, balandligi, qattiqligi va barchasini uyg'unligida hosil bo'ladigan tembri mavjud. O'zbek an'anaviy xonandalik san'atida shu bilan birga ko'rinishga ega bo'lmagan, lekin his etishda anglanadigan ovoz tarovati, mungi, dardi, bezagi, xirgoyisi bor bo'lib, darhaqiqat to'laqonli ma'noga ega bo'lgan ovozni tashkil etadi. Chunonchi, mumtoz xonandalik amaliyotida aynan mana shu jihatlari ijroning ehtirosli xususiyatlari sifatida ijobiy baholanilib kelingan"⁷. Albatta xonanda deganda ovozning mavjud barcha imkoniyatlaridan keng foydalana olish, ularni xonishda ko'rsata bilish, tinglovchilarga ta'sir o'tkaza olish eng muhim ahamiyatga ega bo'lgan xonandaning jihatlari hisoblanadi.

Xonandalarning ovozini ham o'z imkoniyatlari bor. Ovozning sifati, jarangdorligi, tobiga kelishi, elastik tebranishlari muhimdir. Ovozning bir jihati tabiiy iste'dod bilan chambarchas bog'liq bo'lsa, ularning ta'lim bilan bog'liq tomonlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, saboq davri (ustozi, uning uslubi, ovoz imkoniyatlariga muvofiq dastur tanlashi va h.k.), mashq jarayoni (bilib-bilmasdan mashq qilish ham xonanda ovozida noro'g'ri ko'nikmalarni shakllanishiga olib keladi) va h.k. Shuning uchun xonandalar avvalo ovozni to'g'ri ishlatish va ijro mahoratini egallash loimdir. Shundan so'ng uni rovojlantirish maqsadga muvofiqdir. Qayd etish lozimki ijro amaliyotida ovozlarning tusiga nisbatan turlari juda ko'p. Ular bir-biridan farq qiladigan jihatlarga ham egadir. Amaliyotda ikkita bir xil tembrli ovoz juda kam uchraydi.

"O'zbek an'anaviy xonandalik san'ati amaliyotida – deb yozadi S.Begmatov - juda ko'p ovoz turlari uchraydi. Mutaxassis xonandalar tomonidan ular o'z xususiyat va sifatlaridan kelib chiqib nomlab kelganlar. Masalan: "Shirali ovoz", «Tik ovoz», «Dovudiy ovoz», «Kuchli ovoz», «Po'ng' ovoz», «Hasta ovoz»,

⁷ S.Begmatov. Xonandalik san'ati.-T., 2007 y. 20-bet.

«Dardli ovoz», «Manqa ovoz», «Ta'lag ovoz», «Baqiroq ovoz», «Mungli-yig'loqi ovoz», «Qo'ng'iroq ovoz» va h.k. Xonandaning ovozi faqat ularning xususiyatlari bilan emas, balki ijroviy diapozoni bilan ham xarakterlanadi.»⁸ O'zbekiston xalq hofizi, ustoz san'atkor Fattohxon Mamadaliev ham o'zbek hofizlarining ovozlari xususida fikrlar yuritib, har bir ovoz turi xususida ta'riflar keltirilgan risola nashr etganlar⁹.

Ovozlarni ijrochilikda amal qiladigan ovoz hosil qilish texnikasiga ko'ra, olimlar bir qator izlanishlar olib borganlar. Shulardan biri, D.Mullaqandov o'zining tajribasidan kelib chiqib o'zbek milliy ashulachiligining ovoz xususiyatlarini turlarga bo'lib chiqqan. Xususan, u o'zbek xonandalarining ashula aytishda ishlatadigan usullarini 3 turga bo'lgan. Birinchisi, «Binnigi»(dimoq), ikkinchisi «Guligi»(tomoq) va uchinchisi «Ishkami» (qorin)¹⁰ deb belgilagan. Olim tomonidan bu uchchala talqin etish texnikalariga ilmiy-nazariy ta'rif berib o'tiladi. Olimning an'anaviy xonandalikka nisbatan bergan ushbu ta'rfi juda o'rnida amalga oshirilganligiga shubha yo'q. Lekin, o'zbek mumtoz xonandaligi amaliyotida bundanda ko'proq ovoz hosil qilish usullari bor. Masalan, ko'krak ovoz ham xonandalarimiz amaliyotida keng ommalashgan. Yoki, ovozni ta'lag ortiga olib talqin etish usuli, xonandalikda mavjud barcha usullardan foydalanib talqin etish usuli, sun'iy ovoz «falset»dan keng foydalanib kuylash va h.k.

Ovozni qanday bo'lishidan qat'iy nazar, har bir xonanda uni asrashi lozim. Asrash esa o'z organizmiga asoslangan bo'lishi lozim. Har bir xonandaning tabiati, ko'nikmalari asosida shaxsiy ovoz gigienasiga rioya qilishi juda muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, har bir ovozning kuch sarflash chegaralarini saqlab talqin etish ko'nikmalariga ega bo'lish xonandalar uchun muhimdir. Bu xonandalarning tasavvur doiralarini kengligi va uni amaliyotda qo'llashda o'z imkoniyatlariga ishonchini anglatadi. "Ovozni xonanda 17-18 yoshdan o'tgandan so'nggina ohistalik bilan yo'lga qo'yish lozimdir. Avvalo har bir xonanda o'zining

⁸ Shu kitob, 21-bet.

⁹ F.Mamadaliyev. "An'anaviy xonandalik ovozlari..."

¹⁰ Д.Муллақандов. О некоторых особенностях и видах узбекского национального пения, //Народные музыканты Узбекистана.-Т., Гос. изд. 1959. 19-23.

ijro etish usulini qurishi kerak bo‘ladi. Ya’ni ijroda ovozni hosil qilish. SHundan kuylash malakasini shakllantirishi lozim bo‘ladi. Buning uchun yuqorida aytilgan ovoz talqin etish uslublarini yaxshi bilib o‘z organizimiga mos uslubni tanlashi maqsadga muvofiqdir. Lekin, saboq jarayonida o‘qituvchi talabaning imkoniyatlarini bilib olishi va shunga ko‘ra ijro etish uslubini tanlashda yordam berishi lozim bo‘ladi.

Ovoz yillar davomida xonandaning imkoniyat doirasida o‘z-o‘zidan, ya’ni ashula o‘rganish jarayonida asta sekin shakllanib, o‘z yo‘lini, pardasini topa boradi. An’anviy ijrochilikda, nola qochirimlar, nimpardalar ustida juda ko‘p yillar ishlash mobaynida haqiqiy o‘zbekona ovoz yuzaga keladi. Ustozlar: - “bitta hofiz, xonanda 15-20 yilda etuk ashulachi bo‘lib etishadi” – deb aytishadi”.¹¹ SHu bois ovozni avvalo individual tarbiyalash juda muhimdir. Saboq jarayonida jo‘rovozlik ijro yo‘llarini shakllantirish esa, o‘zlashtirilgan mahorat darajasida o‘zini namoyon etadi. Jo‘rovozlik yoki ansambl bo‘lib ijro etishning ijobiy tomonlari xonandada professionalizmni shakllantiradi.

Tasavvur – “narsa va hodisalar, holatlarni, voqelik obrazlarini eslash, shuningdek ijodiy xayol surish jarayoni. Xotira shaklida ham namoyon bo‘ladi. Tasavvur ham o‘tmishni, ham kelajakni o‘zida mujassamlashtiradi, umumlashgan xususiyat kasb etadi. Tasavvur bilan tafakkurning hamkorligidagi munosabatlari yangilik unsurlarini paydo bo‘lishini, ijodiy xayol timsollari vujudga kelishini ta’minlab turadi. Bilimlarni o‘zlashtirishda, kasbiy malakalarni egallashda Tasavvur muhim ahamiyatga ega”¹².

Tasavvurga berilgan bu ta’rif, musiqa san’ati sohalari uchun ham mos. San’atkorning avvalo ijro etish va nimani ijro etish, qanday ijro etish bo‘yicha bor taassurotlarini eslash va uni o‘z talqini uchun tasavvur etishi, oxir oqibat uning ijrosini belgilab beradi. Haqiqatan ham xonanda biron bir ashulani ijro etishi uchun, asarni tovushli obrazini tasavvur qilishi kerak. Bu obraz, xonandada kerakli harakatni uyg‘otadi. Xonanda intiladi. Tasavvuridagi ovozni, ohangni

¹¹ K.Bo‘rieva, “An’anaviy xonandalik” (ayollar ovozlari uchun).-T., 2008 yil. 4 bet.

¹² O‘z ME T harfi, 147 bet.

chiqarishga harakat qiladi. Chunki, tasavvur qilganimizda biz ongimizda yangi ohangni, ijroni, talqinni, bezak va shunga o'xshagan musiqiy omilarni, g'oyalarni yaratamiz. "Ijrochilik faoliyati ijodiy tasavvur bilan chambarchas bog'liqdir. Vokal musiqasida asarning matni obraz yaratishda yordam beradi. Yosh xonandada tasavvur qilishni talab qilib, uni rivojlantirish zarur"¹³ Tasavvur orqali har bir xonanda o'zining nimalarga qodirligini va imkoniyatlarini ham bilib olishi mumkin.

Avvalo xonandaning asar tanlashiga asos bo'lsa, uning ijro jarayonida qanday ijro usulini qo'llashi, ijro maktabiga asoslanishi va pirovardida qay usulda talqin etishini belgilovchi jarayonni aniqlash uchun zamin bo'ladi. Lekin, xonandaning bunga aniq tasavvuridagi asosi bo'lishi lozim. Asos esa, uning mamtoz musiqa namunalarini atoqli san'atkorlar tomonidan aytilgan ijrolarini tinglagan bo'lishi bilan bog'liq. Shuning uchun xonandalar asarni ijro etishdan oldin, asarni bir qator ijrosini o'zlashtirishlari lozim bo'ladi. Har bir ustozning ijrosida uning ijro uslubi bilan bog'liq jihatlar mujassam bo'ladi. Ularni ilg'ab olish va shunga mos talqin etish uchun xonandaning tasavvur xususiyati bilimiga yarasha imkon tug'diradi. Shu bois, tasavvurda o'tmish va kelajak uyg'unlashadi deb qayd etiladi.

Xonanda uchun tasavvurning o'zi kamlik qiladi. Albatta unga tafakkur qo'shilishi yaxshi natijalarni namoyon etishi mumkin. Avvalambor, xonandaning tasavvuridagi ohangni to'g'ri talqin etish bo'lsa, ikkinchidan unga tafakkuri orqali ijodiy munosabatda bo'lishiga imkon yaratadi. Xullas, tasavvur xonandaning kasbga xos ta'lim olishida, ijroviy malakalarini egallashda va bu jihatni rovojlantirishda katta yordam beradi. Lekin, qayd etish joizki, tasavvur inson tafakkurida turli ko'rinishda qaror topgan. Buni albatta xonandaning muayyan holatni, asarni, ohangni va h.k.larni idroklash darajasi bilan izohlash mumkin.

Idrok – "tirik organizmning ma'lum ma'lumotlarni qabul qilib, qayta ishlash jarayoni; organizmga ob'ektiv reallikni aks ettirish va tashqi olamdagi

¹³ G.Muxamedova. Xonandalik uslubiylati asoslari.-T., 2007. 16-bet.

yangidan-yangi vaziyatlarni baholab, shunga yarasha harakat qilish imkonini beradi. Idrok ongning, miyaning ijodiy jarayonidir”¹⁴.

Sodda qilib aytganda idrok, insonlarni axborotlarni qabul qilishini va ularni tushunish darajalarini aks ettiradi. Ya’ni, inson ongida borliqni aks ettiruvchi murakkab jarayondir. Irok jarayoniga kishining tajribasi, bilim, abstrakt tafakkurning faoliyati va boshqalar ham ishtirok etadi. SHuning uchun kishilar o’z xususiyatlariga qarab har xil idrok qiladilar. Har bir kishi idrok qilishda narsalarni, borliqni yoki voqealarni solishtirishi, taqqoslab ko’rishi, fahmlashi va ular haqida ma’lum xulosalar chiqarishi mumkin. Oxir oqibat ongli ravishda idrok etadi. Masalan, musiqadan bilimi bo’lmagan yoki xonandalikdan uquvi bo’lmagan qo’shiqchi bironta maqom namunalaridan birini idrok qilishda xonandalik mutaxassisligi bor xonandaning idrokiga qaraganda tor va yuzaki bo’ladi. Idrokning muhim xususiyatlaridan yana biri uning barqarorligidadir. Inson bir vaqtda idrok qilgan narsasini o’z xotirasida saqlab qolish va uni qayta tiklash qobiliyatiga ega. Muayyan bir kuyni yoki ohangni qayta tiklangan timsoli idrok jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Idrokning xususiyati ko’p jihatdan hissiy kechinmalarga (shodlik, g’amgin, hijron, motam va h.k.) ham bog’liq. Shu bois insonning ta’biga xos musiqa ijro etilishi maqsadga muvofiqdir. Aks holda kayfiyati bo’lmagan shinavanda yoki shogird, mukammal ijroni ham jo’n qabul qilishi mumkin. Asarning mohiyatini tushunish uchun uning kayfiyati bo’lmaydi va idrok etish darajasi juda past bo’ladi. Bunga u e’tibor ham qaratmaydi. Kayfiyati chog’ paytda esa, u tinglayotgan asarini butunlay o’zgacha qabul qiladi. Ana shu jarayon uning idrokini tafakkur bilan bog’langanligini bildiradi. Asarga ijodiy munosabatda bo’lish mezonini belgilab beradi.

An’anaviy xonandalik yoki sozandalikda, kasbiylik nuqtai nazardan kuchli idrok etish qobiliyatiga ega bo’lish lozim bo’ladi. Avvalo qayd etish kerakki, musiqa ijrochilari ayni bir vaqtning o’zida beshta, oltita amal vazifalarini olib boradilar. Ularni avvalo alohidalik mezonlarini mustahkamlash kerak bo’lsa, ijroda ularning chiroyli uyg’unligini ta’minlab berishga to’g’ri keladi. Bu jihatlar

¹⁴ O’zME, I harfi, 55-bet.

xonandalik yoki sozandalik kasbining ahamiyatli mezonlari bo'lgani sababli ta'lim jarayonida, oddiygina qilib kasbning talablari sifatida amalga oshirib, rivojlantirib kelinadi. Lekin, barchada ham bu unsurlarning hammasi munosib o'rin topmagan. Masalan, so'zni yodda saqlash va uni xonish davomida unutmaslik. Bir ko'rinishda xonanda uchun oddiy hol, lekin, so'zlarni unutish hollari ham ko'p uchrab turadi. Oxirgi paytlarda qog'ozga qarab kuylash holatlari ham uchrab turadi. Bu albatta xonandalik madaniyatiga putur etkazishi begumondir. Xonanda asar so'zlarini ma'nolar tizimida yaxshi idroklab olsa, xonishda uni hech qachon unutmaydi.

Ansambl ijrochiligida xonandalar idrokiga yana ikki mas'uliyat qo'shiladi. Birinchisi, jo'rovozini tinglab idroklash bo'lsa, ikkinchisi unga mutanosib xonishni saqlashdir. Bu albatta bir ko'rinishda oddiy tuyulsada, xonish jarayonida o'zining ahamiyatli tomonlarini namoyon etadi. Bitta e'tiborsizlik xonishda turli tuman g'alizliklarga olib keladi.

Tafakkur – “inson aqliy faoliyatining yuksak shakli, ob'ektiv voqelikni ongda aks etish jarayoni. Tafakkur atrof muhitni, ijtimoiy hodisalarni, voqelikni bilish quroli, shuningdek inson faoliyatini amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi. Tafakkur jarayonida insonda fikr, mulohaza, g'oya, faraz kabilar vujudga keladi va ular shaxsning ongida tushunchalar, hukmlar, xulosalar shaklida ifodalanadi”¹⁵.

Tafakkur san'atkorning asosiy faoliyat olib boruvchi quroli hisoblanadi. Har bir ijro, u qanday asar bo'lishidan qat'iy nazar, u san'at darajasida yuksak bo'lishi lozim. Bunda asosiy mezon tafakkur ekanligi yuqorida qayd etildi. San'atkor, xususan xonanda har bir ijro etadigan asarini to'liq anglashi, uning mazmunan, shaklan va ijroviy jihatlarini idroklab olishi juda muhimdir. Ayniqsa mumtoz musiqaning o'zini ohang jarayoni va uning rivojlanish bosqichlari, usul tizimi va ularning asarga mutanosib saqlashlarining barchasi xonandaning ongli ravishda asarni o'zlashtirishi lozimligini e'tirof etadi. Asarni san'at darajasida ijro etish uchun xonanda muayyan bir asarni o'rganish jarayonida mulohaza qiladi. Uni asl holicha o'zlashtirishga harakat qiladi. So'ng asarni ijro jarayonida fikr

¹⁵ O'zME, T harfi, 164-bet.

qiladi va turli g'oyalar, ya'ni ijro uslublardan unumli foydalanishga harakat qiladi. Agar asarga ijodiy munosabat bilan yondoshsa, turli xulosalar bilan o'z talqinini yaratishga urinib ko'radi. Bu jarayonning barchasi xonandaning asarga nisbatan tafakkurini shakllantiradi va muayyan yutuqlarga erishish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Asar ijrosida xonanda tafakkurida bir qator amallarni uyg'un holda olib borishi lozim bo'ladi. Xususan, xonanda ijrosida so'z va ohang kuy bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi. Xonanda tafakkur orqali ma'lum asarni so'z matni va ohangini umumlashtirib bevosita va bilvosita tarannum etadi (aytadi, kuylaydi va h.k.).

Slux - tinglash qobiliyati. Xonanda va sozandalar, umuman olganda musiqa san'ati namoyandalari uchun eng muhim xususiyatlardan biri hisoblanadi. "Sezgi turlarining eng muhim jihatlaridan biri – deb yozadi Galina Muxamedova – eshitish. Sezgining rivojlanishi bilan birga eshitish qobiliyati o'sib boradi. Ovoz apparati faqat eshitish orqali qabul qilingan hodisalarnigina uzatishi mumkin. Ashulachilik apparati bilan quloq yaxlit tizimdir. Ovoz apparati eshitish orqali nimani qabul etsa, aynan o'shani ifodalaydi"¹⁶. Darhaqiqat sezgilar ham o'ziga qarab rivojlangan va rivojlanmagan ko'rinishlari bo'lishi muqarrar.

Odatda, sluxi bo'lmaganlarni musiqa tarbiyasiga olinmaydi. Slux, musiqaning miyasi, ongi deyish mumkin. Chunki, har qanday musiqa san'ati namoyandasi musiqa ijrosi jarayonida bir qator musiqa tarmoqlarini bir paytda eslab qolgan bo'lishi va uni ijroda qo'llashi, hamda shu bilan birga uni musiqaning pardalari tizimini doirasida idroklagan holda talqin etishi lozim bo'ladi. Mana shu jarayonlarning har biri musiqiy slux bilan bog'liq ekanligini unutmaslik lozim bo'ladi. Chunki yaxshi kuylash uchun uni avvalo yaxshi tinglash, eshitishni bilish kerak bo'ladi.

Slux, ya'ni tinglash qobiliyati bo'lgan shaxslarning musiqiy qobiliyati ham boshqalarga nisbatan faolroq va talabchanroq bo'lishini e'tirof etishimiz lozimdir. Musiqada tinglash yoki eshitish faqat tovush balandligini ajratib olish degani emas,

¹⁶ G.Muxamedova. Xonandalik uslubi asoslari.-T., 2007 y. 12-13-bet.

balki ohangni, kuyni, asardagi barcha jarayonlarni eshitish desak bo‘ladi. To‘g‘ri eshitish ham yaxshi. Lekin eshitganini ovozda to‘g‘ri va aniq qaytara olish xonandalarga xos xususiyatlardan biridir. Lekin, aytish kerakki xonandada aytish ko‘nikmalari shakllangan va rivojlangan sari xonandalarga xos eshitish qobiliyati ham sekin-asta mukammallashib boradi. Bu xislat xonandalar uchun zarurdir. SHuning uchun, agar xonandada bunday jihat bo‘lmasa yoki xonandalik eshitish qobiliyati rivojlanmasa, bu ijobiy natijaga olib bormaydi.

Musiqaning toza ijro etilishi ijrochilik amaliyotining muhim jihatlaridan hisoblanadi. Uni toza ijro etish uchun, ijro etayotgan asarning tarannum etuvchi tovushlarini va tovushlar munosabatlarida yuzaga keladigan ohanglarni toza ijro etish lozim bo‘ladi. Toza deganda biz, musiqaning, ya’ni har bir asar o‘zining musiqiy tovushqatori asosidagi lad bo‘yicha harakatlanadi. Gap ana shu harakatning toza tarannumi xususidadir. Slux esa xonanda yoki sozandaga ana shu tovushlar munosabatidagi oraliqlarni toza ifoda etish uchun asosiy xizmatni bajaradi. Ijrochi unutmasligi kerakki, tinglovchi ham xuddi shunday sluxga ega va ular ham kuyning tozalik darajalarini his etadilar va ijrochidan shuni kutadilar. Shu bois, xonanda va sozandalar uchun musiqa nazariyasining asosiy qonuniyatlarini o‘zlashtirishlari, bilishlari va ijrolarida qo‘llay olishlari juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijrochilik amaliyotida uch xil slux mavjudligi barchaga ayondir. SHulardan eng yuqori sulux, bu mutlaq sluxga ega bo‘lganlar hisoblanadilar. Mutlaq slux kamdan-kam odamlarda uchrashi barchaga ayondir. Aksariyat insonlar nisbiy sluxga egadirlar. Lekin, buning ham o‘ziga xos darajalari mavjud. Ya’ni, eng past va eng yuqori. Sluxning uchinchi turi, bu barcha insonlarga xos ichki sluxdir. Bu albatta xonandalarga oldindan his etib, idroklagan holda ijro etayotgan asarlarini to‘g‘ri talqin etish uchun zarur bo‘lgan xususiyatlar qatoriga kiradi.

Es (xotira) — “tor ma’noda aql, ong so‘zlarining ma’nodoshi. Idrok qilingan narsa va hodisalarni xotirada saqlash qobiliyati”¹⁷. Xonandalik san’ati amaliyotda xotira deb yuritiladi. Aytish kerakki, hofizlikni o‘zi “esda saqlash”

¹⁷ O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi, E harfi, 244-bet.

soʻzidan olingan. Xonandalar uchun es suv va havodek zarur. Xoh u xonanda boʻlsin yoki sozanda boʻlsin. Es uning ijrosida eng muhim ahamiyatga ega boʻlgan xususiyatlaridan biri sifatida gavdalanadi. Har bir xonandaning mukammal ijro etishi, ijod qilishi uchun, albatta uning xotirasi yaxshi rivojlangan boʻlishi lozimdir. “Xotira – bu ruhiyatning eslab, saqlab va qaytarib berish xususiyatidir”¹⁸. Maqom ijrochiligida oʻzining betakror ovozi va ijrosi bilan xalqimiz dilidan joy olgan taniqli hofiz Oʻzbekiston xalq artisti Orif Alimaxsumov bir tinglagan asarini toʻlaligicha qaytarib ijro etish qobiliyatiga ega boʻlgan. Bu xislatini ustoz Yunus Rajabiy ham qadrlaganlar. Maqom ijrochilarida bunday xususiyatni rivojlantirish yaxshi natijalar beradi. Chunki, xonandalikda es bilan bogʻliq jarayonlar juda koʻp.

Agar xonandalikning ichiga kiradigan boʻlsak, biz bilamizki u bir qator sohalarni oʻzida uygʻunlashtirgan. Adabiyot (sheʼriyat va sheʼriyat bilan bogʻliq qonuniyatlar), nutq (sheva, talaffuz), ijrochilik vositalari (ovoz, cholgʻu), ijro (ohang, kuy, shakl, usul va h.k.) kabilar shular jumlasidandir. Xususan, xonanda asarni ijro etish jarayonida bir qator, bir-biri bilan bogʻliq tomonlarni xonishda uygʻunlashtirib talqin etadi. Xonandaning mukammalligi va mohirligi ham shunda koʻrinib turadi. Ulardan biror tarmogʻi oqsab qolsa xonishning nuqsoni bilinib qoladi. Demak, xonanda asarni oʻzlashtirish jarayonida bularning barchasini qunt bilan oʻzlashtirishi maqsadga muvofiqdir. Xususan, xonanda xonish jarayonida cholgʻu chalishi, asar kuyining har bir zarbiga eʼtibor berib usul ruknlarini saqlashi lozim. Bu albatta xonandaning taʼlim jarayonida, uning talqinida usulni saqlash qobiliyatini mustahkamlash bilan bogʻliq boʻladi.

Ashula aytishda usul bilan benazir sayqallarni qoʻllash, ana shu asosda usulni saqlab unga turli jilolar berish koʻnikmalarini hosil qilishi mumkin. Mumtoz musiqa ijrochiligida usulga pishiq boʻlish va unga rioya qilib saqlab aytish katta yutuq hisoblanadi. Chunki, maqom usullarining oʻzida ham murakkablik bor boʻlib, ularni ijrosi ancha mukammal va mushkildir.

¹⁸ G.Muxamedova. Xonandalik uslubiylati asoslari.-T., 2007 y. 15-bet.

Xonishning uyg'unligidagi yana bir ahamiyatli tomoni ashulaning so'zi bilan bog'liqdir. Asarda so'z musiqiy ohang g'oyasidan chetlanmasdan, aksincha unga tayanib va ohangni boyitib ijro etish lozim bo'ladi. Buning uchun xonanda ashulaga asos bo'lgan so'z matnini yaxshi yodlagan bo'lishi, bilishi va albatta idroklagan bo'lsa yaxshi natijalarga erishadi. Chunki, bunda o'ziga xos uchta usul birlashtirilib ijro etiladi. Ya'ni she'r vazni, kuy usuli va doyra usullaridir. Ularni, ashula mazmun-mohiyati doirasida, bir me'yorda saqlash lozim bo'ladi. Xonanda xonish paytida mana shu tomonlarni barchasini bir vaqtda, ashulaga uyg'un holda ijro etadi.

Yuqorida ko'rsatilgan barcha omillarni xonanda bir vaqtda bajaradi. Hamma gap ularni ijroda chiroyli o'rniga ega bo'lishi va talqinning go'zallashtirishidadir. Xonanda kuylash jarayonida unutib qoldiradigan tomonlari bo'ladi. Lekin, muntazam mashq va tinglash jarayoni har qanday xonandada talqinning mukammal holatga keltirish ko'nikmalarini hosil qiladi. SHu bois, xonandaning xonishdagi barcha tarmoqlarni alohida o'zlashtirib eslab qolishi va xotirasiga ja'mlashga e'tibor berishi o'zlashtirish jarayoniga katta ta'sir etadi. Mukammal ijro uchun xizmat qiladi. Xonandalikda zarur deb hisoblangan bunday tarmoqlarni xonish uchun kerakli amallarni bilish va xonishda to'la ifoda etish juda katta ahamiyatga egadir.

Talqin – musiqa ijrochiligida xonandaning shaxsiy ijrosiga nisbatan ishlatiladigan iboradir. Har bir xonanda yoki sozandaning ijrosi uni talqini hisoblanadi. Avvalo xonanda an'anaviy xonandalikda mavjud bo'lgan ibratli talqinlarni tinglab o'zlashtirishi yaxshi natijalar beradi. SHaxsiy talqinning samarasi ham aynan ustozlar talqinini yaxshi o'zlashtirish oqibatida shakllanib boradi. SHaxsiy talqin esa ijro amaliyotida muhim ahamiyat kasb etuvchi omildir. Mumtoz musiqa talqini ham barcha sohalar kabi bir qator o'zining qoidalaridan tashkil topgan. Ularni asosiligi va umumiyliги ijro amaliyotida o'zini ko'rsatib boradi. Xususan, har bir xonandaning shaxsiy jihatlari bilan bog'liq unsurlari ham talqin doirasida o'z natijasini ko'rsatib boradi. An'anaviy xonandalikning

amaliyotda yuzaga kelgan va xonanda uchun zarur hisoblangan bir qator jihatlari mavjuddir.

Xonanda talqinining amaliyotida muhim hisoblangan jihatlari:

- ❖ tinglash bilan muntazam shug‘ullanish;
- ❖ asar so‘z-matnlari va ohanglarini yod olish ko‘nikmalarini rivojlantirib borish;
- ❖ ohang va so‘zlarni idroklagan holda talqin etish ko‘nikmasi;
- ❖ aniq talaffuz;
- ❖ ravon va mazmunli talqinga erishish;
- ❖ musiqani tinglash va ijroda unga ergashish;
- ❖ ovozni to‘g‘ri ishlatish;
- ❖ jo‘rovozni tinglash va birgalikda talqin etish, ya‘ni hamnafasni sezib ijro etish;
- ❖ asarga ijodiy munosabatda bo‘lish.

Musiqashunos olim S.Begmatov o‘zining “Hofizlik san’ati” kitobida bu masalani quyidagicha ta’riflab beradi: “Ijrochilik san’ati ovoz va sozlar talqiniga xos turli xususiyatlarga boy sohadir. Falsafiy imkoniyatlarga ega xalq ijrochiligi erkin talqinga asoslanganki, har bir musiqachi asar talqiniga imkoniyati doirasida ijodiy yondoshadi hamda o‘zining behisob va betakror mo‘jizasini namoyon etadi”¹⁹. Bu albatta har bir xonanda o‘zining shaxsiy ijro talqiniga erishish yo‘lidagi va amaliyotida shakllantiradigan xususiyatlar hisoblanadi. Qolaversa, yuqorida keltirilgan jihatlarni o‘zlashtirishning yo‘llari va erishiladigan natijadir.

Albatta, har bir xonanda o‘z ijrosiga ijodiy yondoshadi. Bu albatta o‘zbek xalq ijrochiligiga xosdir. Qolaversa, xonanda ijro etayotgan asariga albatta bir yangilik kiritishga harakat qiladi. Mumtoz musiqada eng avvalo asarni asl holicha o‘zlashtirish lozim bo‘ladi. Uning mukammal talqiniga erishish uchun harakat qilinadi. Shaxsiy talqinini shakllantirish jarayonida esa, turli ijrolarni o‘rganib, ularni negizida asarning yangi variantlarini yaratishga urinib ko‘radi. Xonandalikni

¹⁹ S.Begmatov, “Hofizlik san’ati”.-T.2007 y. 19-bet.

o'zlashtirish yuqorida keltirilgan talqinga xos xususiyatlarni mukammal egallagandan so'ng, shunga yarasha bilimdan bahramand bo'lgandan, ijro talqinida ustozona munosabatlar ko'rini boshlaydi. Ana shular xonandaning shaxsiy talqini bilan bog'liq jihatlar sifatida ijro yo'lini belgilab beradi.

Xonanda uchun bu jihatlar juda muhim va saboq jarayonida ustozlardan yaxshi o'rganib olib yaxshi natijalar berishi muqarrardir. "Har bir ijrochining pardani to'g'ri his etish va talqin etishi, uning ma'naviy dunyosi, bilim va amaliy ijro ko'nikmalari bilan bog'liqdir. Hofizning ma'naviy dunyosi qanchalik boy bo'lsa, uning ijrosi shunchalik jozibali, sof va rang-barang bo'ladi. U qanchalik ustozlar va meros an'alarini o'zlashtirgan bo'lsa va boy tajriba orttirs, talqin etayotgan musiqiy ohanglarini shunchalik ishonarli, chuqur tushungan holda, teran his etib, barcha imkoniyatlari doirasida mazmunli tarannum (ifoda) etadi"²⁰.

YOSH XONANDALARNI ANSAMBL IJROCHILIGIGA TAYYORLASH JARAYONINING KASBIY OMILLARI.

Yuqorida biz xonandalik uchun zarur bo'lgan jihatlar xususida atroflicha ma'lumotlar keltirishga, talaba-o'quvchilarning xonandalik kasbini tanlashda qanday tomonlarini e'tiborga olishlari borasida fikrlar yuritdik. Xonandalik san'ati xalqonaligi bilan barchaga tanish bo'lsada, professional darajada kasbni egallashda yuqorida keltirilgan jihatlarni ustozlar sabog'i orqali o'zlashtirish juda muhimdir. Xonandalarning jo'rnavozlikda, ayniqsa ansambl bo'lib ijro etishlarida ustozshogird saboqlari, ustozlar an'anasini aynan pedagogik yo'sinda o'zlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Musiq - unda mujassam topgan ohang bilan qadrlidir. Ohangni esa tarannum etish lozim. Tarannum etishda esa faqat quruq ovoz emas, balki yuqorida keltirilgan ijroviy unsurlarga ega bo'lish lozim. Musiq ham barcha sohalar kabi o'z qonuniyatlariga egadir. SHular qatorida an'anaviy musiq ijrochiligi amaliyotida ansambl bo'lib ijro etishning ham o'ziga xoslik jihatlar mavjuddir.

²⁰ Shu kitob, 23-bet.

Maqom ijrochiligi san'ati bizning zamonga kelib, oliy va o'rta maxsus kasb-hunar maskanlarida yosh avlodga o'rgatilib kelinmoqda. O'z o'rnida yosh avlod, avlodlar tomonidan yaratilib, og'izdan-og'izga o'tib kelayotgan ulkan mumtoz musiqa merosni ustozona talqinlarini mukammal o'rganishlari uchun katta imkoniyatlar mavjuddir.

Ta'lim jarayonining amaliyotini bilimdon ustozlar amalga oshirib kelayotgan bo'lsalar, ularga dasturi amal bo'lib xizmat qilib kelayotgan nazariy ma'lumotlar, mavjud musiqiy risolalar, kasbning rivojida yaratilgan darsliklar, o'quv qo'llanmalar, o'quv-uslubiy qo'llanmalarning o'ni beqiyosdir. Chunki xonandalikda, insonning barcha a'zolari faoliyatini ahamiyati bordir. Shu bois, qo'llanmada shu sohada olib borgan faoliyatimizda ustozlardan olgan saboqlar, orttirgan tajribalar bilan birga an'anaviy xonandalik bo'yicha tadqiqotlar olib borgan va xonandalik san'atining turli jihatlarini ochib bergan musiqashunos olimlar, xonandalikni kasb etgan ustoz san'atkorlarning izlanishlaridan keng foydalandik. Ularning fikrlaridan, ansambl ijrosi uchun zarur bo'lgan jihatlarni ochib berishga urindik. Xususan, Yu.Rajabiy, I.Rajabov, O'.Rasulov²¹, S.Begmatov²², H.Isroilovalarning²³ yosh xonandalarning shakllantirish uchun bayon etgan fikrlaridan ilhomlandik. Buning sabablaridan biri an'anaviy musiqaning jamoa bo'lib ijro etilishi o'zining badiiy imkoniyatlarini namoyon etib kelgan. Zamon yoshlari tomonidan ansamblli ijroni munosib o'zlashtirishlari davr taqozosi va hozirgi ustozlar oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. An'anaviy xonandalikning ansambl bo'lib xonish qilishning ham o'ziga xos jihatlari mavjuddir.

Xonandalarning ansambl bo'lib ijro etishlari uchun saboq beruvchi ustozlar va ta'lim oluvchi talabalar, bir qator jihatlariga e'tiborli bo'lishlari talab etiladi. U ham bo'lsa ansambl bo'lib ijro etish ko'nikmalaridir.

Avvalo, ustozning asosiy vazifasi xonandalar ansamblini tuzishda jamoaviy ijroga xos va mos ovozlarni tanlashi lozim. Ta'lim jarayonida mavjud jamoani

²¹ O'.Rasulov, "An'anaviy xonandalik o'qitish metodikasi".-T., 2007.

²² S.Begmatov, "Hofizlik san'ati".-T., "Musika" 2009.

²³ H.Isroilova, "Xonandalik san'ati".-T., 2008.

ovoqlarini inobatga olgan holda munosib taqsimlash maqsadlidir. Talabalarda joʻrnavorlik ijro koʻnikmalarini shakllantirishda bir qator amallarga rioya qilish yaxshi natijalarga olib keladi. Jumladan, ularni musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirish, bir-birini tinglab joʻr boʻlish, musiqiy ohangni, asarning asosiy mavzusini idroklash, ohang, usul va soʻz talqinini iloji boricha bir-biriga uygʻun holda talqin etishga erishish. Eʼtibor berish zarur boʻlgan omillardan yana biri, oʻzi va tinglovchilar uchun eʼtiborli boʻlgan jarayon, yaʼni asarni ehtirosli talqin etishdir. Musiqa talqinini oxirgi koʻrinishi. Bu albatta ijrochi va tinglovchining oʻziga xos muloqoti. Xonanda talqin etadi, tinglovchi qabul qiladi.

Anʼanaviy musiqa ijrochisini tarbiyalash, kasb jihatidan rivojlantirishning turli qirralari mavjud. Ustozlik (pedagogik), ruhiy (psixologik), badiiy-estetik, ijrochilik va h.k. Xonandalik sohasida ham bu jihatlarni professional darajada shakllantirish ahamiyatlidir. Qolaversa xonanda sifatida kamol topishiga katta imkon yaratib beradi. Shuning uchun xonandaning kasbiy tayyorgarligida avvalo xonandalik sanʼatini ham nazariy va ham amaliyotini oʻrganish tartibi, bilimlarni bosqichma - bosqich egallash, merosni oʻzlashtirish, malakasini orttirib borish bilan bogʻliq turli tuman va doimo yuzaga keluvchi masalalarni ham nazariy va amaliy oʻzlashtirib borishi lozimdir. Taʼlim dasturini muntazam tarzda takomillashtirib borish, teranlashtirish, davr talabi boʻlgan zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanishdan iboratdir. Albatta amaliy oʻzlashtirish esa muhimdir. Buning uchun har qanday xonandaga, ijrochilik faoliyati hal qiluvchi bosqich vazifasini oʻtaydi.

Xonandalarning ansambl boʻlib ijro etish amaliyotida, sahnaviy ijrolari alohida ahamiyatga egadir. Jamoaviy ijroning oʻziga xos sahnaviy qoidalari mavjud. Eng avvalo tartibli ijro boʻlish uchun ulara madaniy, ahloqiy, ruhiy holatlarning sogʻlom boʻlishi va aqlan munosabatda boʻlishlari yaxshi natijalarga olib keladi. Bunda albatta, xonandalarning joʻrovoqliklaridagi ijroviy tajriba qoʻl keladi. Buning uchun ansambl ishtirokchilari ustozlari sabogʻini yaxshi oʻzlashtirishlari, oʻz oʻrnida ustoz shogirdlarini ruhan toʻgʻri sozlab, asarni mukammal oʻzlashtirishlarini taʼminlab berishi lozim boʻladi. Sahna, darhaqiqat

yosh xonandalarni har tomonlama tarbiyalaydi. Ijroga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi. Tinglovchini oldidagi mas'uliyatni idroklay boshlaydi. O'z ijrolari bilan tinglovchini maftun etish hissi kuchayadi. Maftunkorlikni sezgandan, ko'rgandan keyin o'zgacha mas'uliyat bilan yondoshish ko'nikmalari hosil bo'ladi. Eng muhimi olgan saboqlari negizida mukammal ijro etishga harakat qiladilar.

Buning uchun yosh kasb egalaridan kuchli iroda talab etiladi. Ansambl xonandalari shuni anglashlari lozimki, xonish paytida ular tinglovchilarga asar mohiyatini to'laonli yetkazib berishlari zarur. Musiqiy namunaning mazmun-mohiyatini ochib berib, ashulaning g'oyaviy mazmunini ochib berishlari kerak. SHuning uchun ular ishtirokida muntazam tarzda tinglovchi bilan muloqotni hosil qiladigan mavzuli namoyishlar (konsertlar) tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bevosita tinglovchilar bilan uchrashuvlar, muloqotlar, kontsertlar (akademik, texnik va h.k.) ularga xonandalikni asl mohiyatini anglab olish imkoniyatini beradi. Ushbu o'ziga xos muloqotlar, aynan ustozlardan saboq olish davrida, haqiqiy tajriba maydoni hisoblanadi. Saboq olish jarayonida kerakli tajribani olish lozimdir. Ustozlar nazoratidagi o'zlashtirish har tomonlama mazmunli, ma'noli va benuqson bo'lishi begumondir.

Ansambl bo'lib ijro etish amaliyoti, bo'lg'usi xonandalar yuqorida bayon etilgan musiqa san'ati namoyandasi uchun zarur bo'lgan barcha jihatlarni o'zlashtirishlariga imkoniyatdir. Avvalambor, ularda xonandalikka bo'lgan ishtiyoq o'zini namoyon etadi va jamoaviy ijroga shoshiladi. Ikkinchidan, aytish usulbining yakka xonandalik va ansambl bo'lib ijro etish sirlarini birgalikda o'zlashtiradi. Jamoaning har birida o'z kamchiligi bo'lishi begumon, ularni bartaraf qilishda ustozlarning o'gitlari barchaga tengligi va shogird ularni uqib olishi uchun imkoniyatdir. Bu esa xonandalik mahoratini oshirishdir. Uchinchidan, jo'rnavozlikni o'zi xonandaga o'zgacha mas'uliyat yuklaydi. Jo'rnavozlik yakka xonandalikdan mushkulroq ekanligini xonishda o'zini namoyon etadi. Doimo hushyor bo'lish, xonishda ichki eshitish qobiliyatini mas'uliyatini oshirish, tinglab va mulohazali hamda asarning ohangidan chiqmagan holda, so'zlarni adashtirmasdan g'azal va ohang rukniga mos holda jo'rnavozi bilan birgalikda

tarannum etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bularni barchasi yosh xonandaning shakllanish davrida ustozona, ya'ni ovoz, tasavvur, idrok, slux (tinglash qolbilyati), es (hofizasining kuchi) va talqin, so'z va ohanglarni yod olish ko'nikmasini rivoji, ohang va so'zlarni idroklagan holda talqin etish ko'nikmasi, aniq talaffuz, ravon va mazmunli talqin etish, musiqani tinglash va ijroda unga ergashish, ovozni to'g'ri ishlatish, jo'rovoznini tinglash va birgalikda talqin etish, ya'ni hamnafasni sezib ijro etish, asarga ijodiy munosabatda bo'lish kabi ijroviy xususiyat va jihatlarni xonanda uchun ahamiyatli tomonlarini uqtirib, xonandalik faoliyatida munosib qo'llashni o'rgatadi.

Ansambl bo'lib ijro etish san'ati ijrochilik amaliyotining go'zal namunasidir. Keltirilgan xususiyatlarni ilmi va bilim qilib, idroklash asosan saboq davrining amallari hisoblanadi. Ansambl qatnashchilari bo'lgan yosh xonandalarning saboq mashqlari ham o'ziga xos bo'lishi begumon. Har bir ustoz o'z bilganidek mashg'ulotlar o'tkazadi. Lekin, ansambl bo'lib ijro etishning umumiy qonun-qoidalar ham mavjud. Bunga pedagogik munosabatda bo'lish lozim bo'ladi. Xususan: avvalo xonandalarni ijroviy, nazariy va amaliy bilimlarini rivojlantirishga yo'naltirilishi lozim; Ijro uchun mos asar tanlash (ijro dasturiga amal qilish va ansambl ijroviy imkoniyatlarini inobatga olish va rivojlanishni ta'minlash); Asar ustida ishlash, asarning musiqaviy ohang va so'z matnini yodlatish, matnni sharhlab tushuntirish; G'azal so'zlarini to'g'ri talaffuz ettirish; Maqomlarning parda tartibi bilan tanishtirish va ijro etilayotgan asarning qaysi lad(lar) asosida ijro etilishini ko'rsatib berish va h.k.

Ansamblni xonishga tayyorlash ham o'ziga xos jarayondir. Barcha musiqa sohasi kabi an'anaviy ansambl ijrochiligida ham xonandalarni xonishga tayyorlash zarurdir. Avvalo, o'rganilishi lozim bo'lgan asarni musiqasini va so'z-matni tahlil etilishi lozim. Saboq jarayonida ashula matnini xonandalarga bir necha marotaba qaytarish lozimdir. Xonandalar matnni she'r qilib o'qishlari kerak. She'r qilib o'qiyotgan paytda uning so'zdagi harf va bo'g'inlarni to'g'ri talaffuz etishini doimo nazorat qilib turishlik ma'quldir. Shundan so'ng ovozlarni sozlash, qizdirish kabi amallar amalga oshiriladi. Ovoz sozlashda qabul qilingan

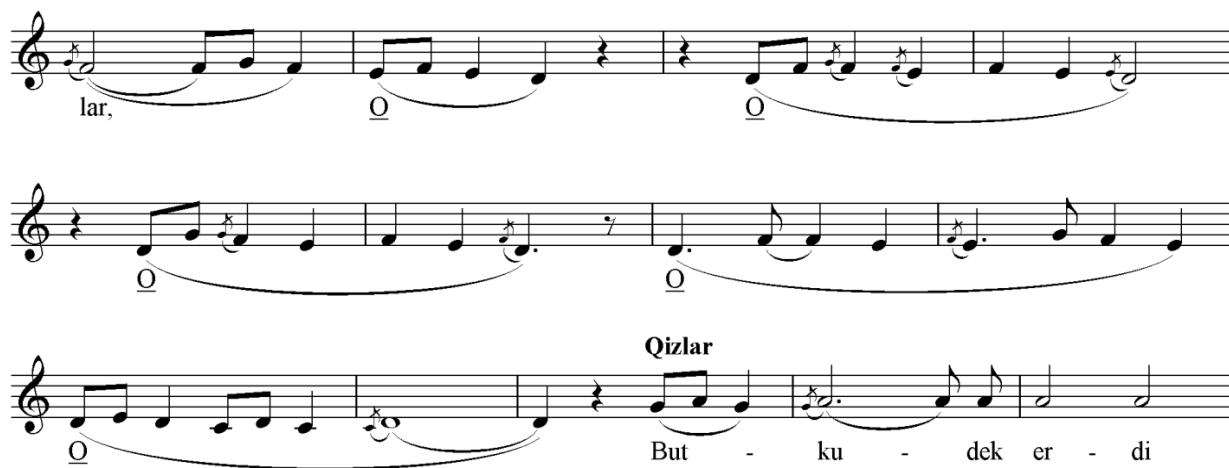
mashqlardan foydalaniladi. Ovozni sozlar mashqlarini o'tash ansambl qatnashchilarining barchasiga tegishlidir. Ayol ovozlari xos mashqlar, erkak ovozlari xos mashqlar avvalo birgalikda, keyin alohida amalga oshirilishi lozim bo'ladi. Xonandalar uchun ovozning asta sekin qizdiradigan, ohangi barcha ovozlarga birdek ta'sir etadigan, barcha ovozlari uchun birdek mushkillikdagi mashqlarni tanlash maqsadga muvofiqdir. Avvalo xonishga tayyorlash va qizdirishning oddiy usullaridan foydalanish tavsiya etiladi. Bunda xonandalarning oddiy tovushqator gammalarini ikkiga bo'lib yoki to'laligicha kuylash, xonandalik amaliyotida keng qo'llaniladigan intervallarni kuylash, yaxshi natijalarga olib keladi. Eng muhimi xonandalarda ovoz qizdirish bilan birga ushbu intervallarni doimo toza va aniq ijro etishko'nikmalari shakllanadi.

Mashqlarni o'tkazish jarayonida o'qituvchi-ustoz kuylash davomida talabalarning nafas olish va undan ovoz tarannum etish uchun maqsadli foydalanishlariga katta e'tiborni qaratishlari maqsadga muvofiqdir. Mumtoz xonandalikdagi muhim jarayonlardan biri albatta bu – nafas hisoblanadi. SHu bois xonandalar uchun ovoz mashqlarini o'tkazishda "Chorgoh" ashulasining boshlang'ich hangidan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Chorgoh ashulasining boshlang'ich hangining xonandalar uchun qulaylik jihatlari ko'p. Avvalo, asarning ohangi xonandani o'ylashga majbur etadi va shunga xos talqin etishga undaydi. Xonandada mustaqillik ko'nikmalarini shakllanishiga da'vat qiladi. Ikkinchidan asarning ohangi tanish, uchinchidan ijro uchun qulaydir.

Talabalarga mumtoz ashulalarga va maqom namunalaridan tayyorlangan ovoz mashqlarini qo'shib mashg'ulot o'tkazish xonandalarni saboq jarayoniga har tomonlama tayyorlash va xonishga sozlash jarayonini mustahkamlaydi. Avvalo ustoz pedagog o'zining uslubiga xos ohanglarni tanlashi lozim bo'ladi. Lekin, maqomlar ta'limotida maqom namunalaridan olingan mashqlar katta natijalarga olib keladi. Jumladan: "Segoh" maqomiga xos asar o'zlashtirilishi lozim. Bu borada quyidagicha mashq tartibini tuzish tavsiya etiladi: **Misol:** "Segoh" moaqomi hanglaridan tuzilgan mashq.

moderato

Ushbu jarayonni amalga oshirish uchun o'qituvchi o'rgatayotgan asar ohangiga yaqin bo'lgan kuylar bilan ovoz mashqlarini o'tkazishi lozim. Avvalo har bir o'qituvchi talabalarning ijro dasturlari asosida o'zlari mashq tanlashlari mumkin. Mashqlar talabalarning ovozlari qizdirish, rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi muhimdir. Maqom ijrochiligida bunday mashqlarni har bir namunalarda mavjud bo'lgan hanglardan tuzish mumkin. Maqom namunalarining hangdari avvalo ijro uchun qulay bo'lsa, ikkinchidan xonandalar eslab qolishlari osonroq va ijro uchun nisbatan mosdir. Bunga yorqin misol "Girya 1" ashulasidir.

Ansambl xonandalari uchun "Toshkent irog'i" honglaridan tuzilgan mashq ham xonandalar ovozi uchun va ko'nikmasi uchun yaxshi natijalarga olib kelishini e'tirof etish mumkin:

Bu mashqlar o'zlashtirishi lozim bo'lgan asarga xonandalarni olib kiradi va tayyorlaydi. Xonandaning xonishdagi asosiy vazifasi, asar g'oyasini to'laqonli ravishda ochib berishdan iboratdir. Demak, mashq jarayoni ham xonandalardan o'rganilishi lozim bo'lgan asarni mukammal o'zlashtirishni talab etadi.

Ansambl bo'lib ijro etishning ana shunday xususiyatli jihatlarini inobatga olgan holda Shashmaqom tarkibidan o'rin olgan Saraxborlarning birini xonandalar ansambliga o'rgatish jarayonini pedagogik uslublar orqali sharhlashga harakat qilamiz.

SARAXBORI SEGOH

Segoh maqomi to'liq bo'lgan olti qismli Shashmaqom turkumining beshinchisidir. Yirik shakldagi turkumlardan hisoblangan Segoh maqomining mushkilot va nasr qismlaridan iboratdir. Nasr bo'limi amaliyotda ashula bo'limi deb ham yuritiladi. Ashula bo'limi ikki guruh sho'balarga bo'lingan, birinchi va ikkinchi guruh sho'balar deb yuritilib kelinadi. Bu borada maqomdon olim, mohir sozanda Ishoq Rajabov o'zining kitoblarida yozib qo'ygan va keyingi avlodni bunga asoslanishlari uqtirib o'tilgan. Barcha xonandalar va sozandalar musiqashunos olim Ishoq Rajabovning "Maqomlar masalasiga doir"²⁴ va uning yangi nashr "Maqomlar"²⁵ kitobini doimo mutolaa qilib borishlari lozim. Bu kitoblar har bir an'anaviy xonanda va sozandalarning doimiy yo'ldoshlari bo'lishi lozimdir. Bu borada I.Rajabov yozadi: "Shashmaqomning ashula bo'limlari anchagina murakkab shakldagi sho'balardan tarkib topgan. Ular maqomlarning cholg'u bo'limidagi qismlari birin-ketin ijro etilgandan so'ng turkum tarzida aytiladi. Ashula bo'limlarida tuzilish jihatidan bir-biridan ajralib turadigan ikki xil sho'balar guruhi mavjud. Bulardan birinchisi Saraxbor, Talqin, Nasr kabi sho'balar va Ufar qismi, ikkinchisiga asosan Savt – Mo'g'ulcha shaklida tuzilgan sho'balar kiradi. Olti maqomdagi turdosh sho'balar kuy – ohanglari jihatidan har – xil bo'lsada, ularning doira usullari bir xildir"²⁶ deb, maqomlarni o'rganuvchilar uchun umumiy ma'lumotni keltirgan. Demak, Shashmaqom tarkibidagi bitta maqomni turkumiy tarzda o'zlashtirgan xonanda yoki sozanda boshqa maqomlarning tarkibi xususida ham oz bo'lsada tushunchaga ega bo'lar ekan. Eng muhimi maqomlarning usul jihatlari o'zgarmagan holda takrorlanishidir. SHO'ba nomlari o'zlariga mansub bo'lgan maqomlar, ba'zan sho'balar nomlari bilan qo'shib atalib kelinadi. Jumladan: Masalan: Saraxbori Navo, Nasri Segoh, Talqini

²⁴ I.Rajabov. Maqomlar masalasiga doir, -T., 1963-yil.

²⁵ I.Rajabov. Maqomlar, -T., 2006-yil.

²⁶ I.Rajabov. Maqom asoslari, -T., 1992. 13-sahifa.

Segoh va h.k. Saraxbor usulning nomi, Segoh esa tovushqator-lad asosini anglatadi.

Ansambl xonandalari ijro etishlari lozim bo'lgan maqom yoki ashulalarni eng avvalo mavzusi, ya'ni ohang mag'zini bilib olishlaridadir. Hammaga ma'lumki, har bir maqom o'z mavzusiga ega. Tinglovchilarning ularning ohangida Iroq, Dugoh, Ushshoq yoki Rost ekanini bilib olishadi. Shu bois xonanda ham har bir maqomning ohangini uning xakteriga xos talqin qilishga tayyor bo'lishi uchun, iloji boricha ularning mavzuiga tegishli ohanglarini o'zlashtira olishlari lozimdir.

Segoh maqomining Nasr, ya'ni ashula bo'limi Saraxbori Segoh sho'basini bilan boshlanadi va ushbu turkumning boshlovchi asosiy sho'basini hamda eng yirik kichik turkumi hisoblanadi. Saraxbor iborasining ma'nosi ham bosh xabardir. Segoh maqomining asosiy ohang mag'zi va uning beqiyos jilvasi o'z aksini topgan.

Saraxbori Segoh bir qator shoirlarning mumtoz g'azallari bilan aytiladi. Ushbu namuna Yunus Rajabiy nota yozuviga asoslangan bo'lib, Hazrat Alisher Navoiyning "Qildilar" radifli g'azali bilan aytilgan.

Bag'rimni tig'i hajr ila yuz pora qildilar,
To yor ko'yidin mani ovvora qildilar.

Butkudek erdi vasl ila ko'nglum jarohati,
Hijron qilichi birla yana yora qildilar.

Mazmuni o'lmaku oti hijron g'ami degan,
Yuz ming jafoni jonima yakbora qildilar.

Turg'on yoshim oqidilar ul oy firoqida,
Sobitlarimni kavkabi sayyora qildilar.

Vo'iz uni surud erur ashg'oli ayshiga,
Qismat kuyinda oniki, mayxora qildilar.

May tutki jon davridin o‘q tortilar iloj,
Jam’iki, charx davrini nazzora qildilar.

Yorab, ne diy alarniki, miskin Navoiyni,
Behushu aqlu bedilu, bechora qildilar.

Xonish qiluvchi ansambl qatnashchilariga Saraxbor so‘z matnining ma’nosini tushuntirib berish lozim bo‘ladi. Hazrat Navoiyning har bir g‘azallari turfa ma’nolarni kasb etadi. Bizning tushunchamizda ushbu g‘azalni kuylagan paytda quyidagi ma’nolarini anglagan holda talqin etish maqsadga muvofiqdir. G‘azalning vazni “Muzorai musammani axrabi makfufi maqsur” dir.

Bag‘rimni tig‘i hajr ila yuz pora qildilar,
To yor ko‘yidin mani ovvora qildilar.

Bag‘ri dilimni hijron, ayriliq xanjari, tig‘i bilan yuz poralab, bo‘laklarga qiymalab tashladilar. Yorning ishqida mani necha ovvorayu sarson qildilar. Bu erda shoir umumiy holatini bayon qilib xabar bermoqda. Ijroda ham tinglovchini ushbu holatga tayyorlash maqsadga muvofiqdir.

Butkudek erdi vasl ila ko‘nglum jarohati,
Hijron qilichi birla yana yora qildilar.

Birgina visoliga etishmoq bilan ko‘nglimning jarohati bitib, tuzalardi, ammo hijronning qilichi bilan yana qalbimni yaraladilar. Jarohatining davosini, nima orqali shifo topishligini aytib, buni bedavo dard emasligini bildirib, eslatib o‘tmoqda.

Mazmuni o‘lmaku oti hijron g‘ami degan,
Yuz ming jafoni jonima yakbora qildilar.

Aytilishi hijron g‘ami deyilgani bilan aslida mazmun-ma’nosi o‘lmoqlikdir, nechunki, jonimga yuz mingta jafoni bir bora urinishda soldilar. Navoiy deyarli

barcha gʻazallarini baytma-bayt maʼno va holat jihatidan kuchaytirib, avj – kulminatsion nuqtaga etkazadi. Mazkur gʻazal ham baytma-bat mazmun jihatidan boʻrttirilib bormoqda. Bu baytda oldingi holatning kuchliroq, kuchaytirilgan koʻrinishi tasvirlanyaptiki, gʻazalning matʼla baytidagi hijron dardi, endi uning ismigena hijron, asli jonni tark etishlik ekanini taʼkidlab, birgina xanjar bilan yuz mingta jafo etganligini mubolagʻa qilmoqda.

Turgʻon yoshim oqidilar ul oy firoqida,
Sobitlarimni kavkabi sayyora qildilar.

U oyyuzlini firoqida koʻzimdan yoshlar oqizdilar, ana shu koʻzlarimni doimiy harakatlanuvchi yulduzlar sayyorasi kabi qildilar. Bilamizki, koʻzlar qorachigʻi doimiy harakatlanuvchi aʼzo sanaladi. Bu erda koʻz yoki qorachigʻ maʼnosidagi soʻz qoʻllanilmagan. Ammo, nazarimizda shoir yoshim oqdilar, deb albatta koʻziga ishora qilmoqda. Va ana shu qorachigʻlarini doimiy harakatlanib turuvchi sayyoralar, yulduzlarga qiyoslab, oldingi baytga zidlashuv qilmoqda. Chunki avvalgi baytda oʻlmoqlik, jonni jismini tark etishligi xususida soʻz yuritilgan boʻlsa, bu erda tiriklik nishonasi boʻlgan koʻzning harakatlanisha haqida gap bormoqda. Demak, Navoiy oldingi baytda jisman emas, qalban halok boʻlishlikni nazarda tutgan.

Voʻiz uni surud erur ashgʻoli ayshiga,
Qismat kuyinda oniki, mayxora qildilar.

Pand-nasihat aytuvchining ovozi shugʻullanuvchilar turmushiga yoqimli musiqaday boʻladi, chunki uni qismat kuyida mayxoʻr, ichilikka ruju qoʻygan qildilar. Qismat, taqdir bitigidan kuy kuylanganda shoir mayxoʻrga aylanmoqda, sababi nasihat dasrlarini oʻqiyotgan, amruʼ-maʼruf qilayotgan voizning ovozi maʼruza tinglovchilar uchun yoqimli musiqadek boʻlmoqda.

May tutki jon davridin oʻq tortilar iloj,
Jamʼiki, charx davrini nazzora qildilar.

Endi may tutinglar, jismimga qaytadan jon o'qi tortilsin, butun charx – aylanish, taqdir davriga nazar tashlayin. Mana shu baytda g'azal biz yuqorida keltirgan avj nuqtasiga etadi. Ya'niki, endi shoir may ichib, butun hayot-taqdir yo'llariga, nafaqat o'zining butun insoniyat charxiga, ya'ni, olam va odam, zamon va makon, borlik va yo'qlik, baqo va fano masalalariga nazar tashlamoqlikka ehtiyojini bayon qiladi. Albatta bu erda may tasavvufiy ma'noda keltirilgan.

Yorab, ne diy alarniki, miskin Navoiyni,
Behushu aqlu bedilu, bechora qildilar.

Yorab, endi nima ham deyinki chorasiz Navoiyni aqlidan ayirib behush, dilsiz, qalbsiz bechoraga aylantirib qo'ydilar. Maqta' baytida albatta shoirning taxallusi orqali imzosi qo'yiladi va chiroyli xulosa qilinadi. Bu g'azalda ham xuddi shunday, yo tangrim, endi o'zing ayt, meni aqlu hushum, qalbidan ayirib chorasiz, miskin ahvolga solib qo'yganlarni nima deb atay, deb munojot qiladi.

Segoh maqomining xarakterli xususiyatlari, uning kuy ohangida jo bo'lgan mazmun, odatda sog'inch tuyg'ulari bilan, hijron onlarining hissiy jarayoni bilan bog'liq ekanligini tushunish mumkin. Shuning uchun Saraxbori Segohning ijro jarayonida xonandalar ana shu onlarni eslab, sog'inch holatidagi obrazni ifoda etishga harakat qilishi lozim bo'ladi. Segohning asl mazmunini ochib berishda bu albatta kerakli ekanligini e'tirof etish lozimdir. Ansambl tarkibidagi har bir xonanda bu hissiyotni sezishi, anglashi va xonish qilishda bunga asoslar talqin etishi kerak bo'ladi. SHunda Segohning asl ohangini tarannum etish mumkin bo'ladi. Segohni soxta ohangda ijro etish yaxshi natija bermaydi. SHu bois ehtirosli(me'yoridagi) ijro etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ansambl ijrosida asar so'zining matni ham alohida ahamiyat kasb etadi. Matnning ayol yoki erkaklar tarannumi uchun mos keladigan baytlarini to'g'ri tanlash ham muhimdir. Ijroda yuqori jozibaga erishish hamda asar dramaturgik rivojini ovozlarga mos holatda shakllantirish ham ijroning yutuqlaridan biridir. SHuning uchun ovozlalar almashinuvi va birgalikdagi talqinni asarga mutanosib taqsimlash yaxshi natijalar beradi.

Saraxbori Segoh, Segoh maqomi ashula bo'limining birinchi guruh sho'balariga tegishli bo'lgan birinchi turkumidir. Segohda 6 ta tarona mavjud. Sarahbordani keyin uning barcha taronalari ketma-ket ijro etiladi. Taronalar Saraxborning davomidir. Ularni hammasi bir bo'lib bir turkum hisoblanadi. Saraxbor va uning taronalari musiqiy kuyida alohida ohang asos bo'lsa, ularning usul jihatlari turlichadir va har bir tarona o'zining doira usuliga ega. Saraxborni ijro etishdan oldin uni yaxshilab tushunib o'rganib olish lozim bo'ladi. O'zlashtirish vaqtida esa ularni har biriga alohida to'xtalib o'tish lozim bo'ladi.

Odatda har bir ustoz o'qituvchi tanlagan asarini hamma xususiyatlarini avvalo o'zi bilishi kerak. Birinchidan bu asar qanaqa, asar shakli, diapozoni, so'zmatni, ohang va ulardan kelib chiqadigan ma'nolarini yaxshi anglagan bo'lishi kerak. Bu jihatlari asarning nomlanishida yoki qaysi turkum tarkibiga kirishining o'zidan ham bilib olish qiyin emas. Agarda tushunmagan joyi bo'lsa, SHashmaqomni o'rganishga bag'ishlangan kitoblardan, musiqashunoslarni olib borgan tadqiqotlaridan o'qib, o'rganib, bilib olishi mumkin. Ikkinchidan, asar haqidagi ma'lumotlarni talabalarga yaxshilab tushuntirib berishi kerak bo'ladi. Bu talabalarga asar haqidagi tushunchalarini boyitishga yordam beradi va tasavvuri uchun zarur hisoblanadi. Qolaversa asarni ijro etishlari uchun, qanday xarakterda talqin qilishda yo'l-yo'riq vazifasini bajaradi. Uchinchidan, so'zmatn va ohangni mazmunli to'g'ri anglab kuylash uchun asos bo'ladi. Xonish paytida nimani tasavvur etib nimani kuylashlarida aniq tushuncha bo'ladi. SHundan so'ng asarni o'rganishni boshlash mumkin bo'ladi.

Ansambl bo'lib kuylashning asosiy jihatlari: o'qituvchi ansambl ishtirokchilarini ovoz imkoniyatlarini bilishi; juft (jo'r) ovozlarni to'g'ri tanlab taqsimlashi; umumiy kuylash va yakka ovozlarga ajratib olishi lozim. So'ng asar diapozoni, so'zmatni ma'nolariga qarab bo'lib o'rganishni (ijroni) boshlaydi.

Yosh, boshlovchi o'qituvchilar va talabalar uchun uslubiy ko'rsatma sifatida "Saraxbori Segoh"ni taronalari bilan, ansambl ijrosini bayon etib o'tishga harakat qilamiz.

O'zbek mumtoz musiqa namunalarining barchasi, shular qatorida shashmaqom tarkibidagi ashula yo'llarining barchasi cholg'u muqaddima bilan boshlanadi. Saraxbori Segohning cholg'u muqaddimasida maqomning asosiy kuy ohangi yangraydi. Bu Segoh maqomining asosiy kuy ohangi, ya'ni "Segoh mavzusi" hisoblanadi. Misol № 1 – Saraxbori Segohning boshlang'ich cholg'u muqaddimasi:

M.M. ♩=63-66 Segoh maqomidan

Ayol ovozlari: Qizlar

Segoh maqomining asosiy mavzusi birinchi xatda to'liq ifodasini topgan va buni yaxshilab eslab olish maqsadga muvofiqdir. Cholg'u muqaddimadan keyin aytim muqaddimasi boshlanadi va bu an'anaviy musiqaning birinchi tarkibiy qismi "daromad" deb yuritiladi. Maqomlarning ashula bo'limidagi daromad birinchi xat deb yuritiladi va asar davomida so'z-matnining har bir misrasi alohida xatlar tarkibida 2-xat, 3-xat, 4-xat deb tartiblashtiriladi va ijro etiladi. Misol № 2:

Ayol ovozlari: Qizlar

Bag' -

- rim - ni ti - g'i hajr i - la yuz
po - ra qil - di - lar,

Aksariyat holarlarda asarning boshlang'ich pardalari past ovozlardan boshlanganligini va maqomlarning xususiyati hamda o'ziga xosligini inobatga olib

ansambl qatnashchilariga ajratilib kelingan. Asarning boshlang'ich qismi ayol ovozlari mos. Shuning uchun daromadni ayol ovozlardan boshlash o'rinlidir. Darhaqiqat Saraxbori Segoh daromadida ayol ovozlardan boshlanishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Birinchi hat ikki jumladan iborat bo'lib, unda ayol va erkak ovozlari alohida ko'rsatish kerak. Bu bilan avvalo ijroni rang-barangligini namoyon etish mumkin. Va asosiy maqsad bo'lgan ansambl ovozini to'g'ri kelishini bilib olish lozim bo'ladi. Shuning uchun birinchi jumlani ayol ovozlariga va ikkinchi jumlani erkak ovozlariga berish o'rinli bo'ladi. 1-xat erkak ovozlar bilan nihoyalaniadi. Misol № 3:

Erkak ovozlari: Yigitlar

Qizlar

Birinchi xat 10 taktli hang bilan yakunlanadi, bu o'ziga xos hang Segoh mavzusini yorqinroq ko'rsatishga xizmat qiladi. Shu bois uning ijrosini aniq va ehtirosli tarannum etish maqsadga muvofiqdir. Shundan so'ng cholg'u kuyisiz ikkinchi xatga o'tiladi. Ikkinchi xat odatda Miyonxona deb yuritiladi. Miyonxona o'rta pardalarda ijro etiladi. Saraxbori Segohning miyonxonasi ham hanglarga boyligini qayd etish lozim. Misol № 4:

Qizlar

vasl i - la ko'ng - lum ja - ro - - ha -

ti, O

Yigitlar

O Hij - ron qi - li - chi

bir - la ya - na yo - ra qil - di -

Qizlar

lar. O

Yigitlar

O

Qizlar

O Hay

jo - - ni - - mo o.

Hamma

O O'

Ikkinchi xatni yana ayol ovozlar bilan boshlash o‘rinli bo‘ladi. Ikkinchi jumladan erkak ovozlar davom ettiradi. Ikkinchi xat to‘rt jumladan iborat hanglarga ulanadi. Hanglarni ham matnga qarab har ikki ovozlarning aytishuvi singari bo‘linishi maqsadga muvofiqdir. Ketma-ket almashinib ijro etilgandan so‘ng xatning oxirgi to‘rtinchi jumlasida barcha xonandalar birgalashib yakunlaydilar. Bu albatta asar solohiyatini namoyish etish bilan izohlanadi.

Navbatdagi ijro etiladigan bo‘limni cholg‘u tayyorlab beradi va Saraxborning dunasr, ya’ni oktava yuqori pardalarda ijro etiladigan bo‘limi boshlanadi. Saraxbori Segohning dunasrida asosiy mavzu qaytariladi. Qizig‘i shundaki, bu o‘rinda asosiy Segoh mavzusi “Namudi Segoh” ko‘rinishida keladi. Namud ham ikkiga bo‘linib ayol va erkak ovozlarning alohida ijrosi bilan davom ettiriladi. Misol № 5:

Qizlar

But - ku - dek er - - di vasl i - la,

ko'ng - lum ja - ro - ha - ti.

Yigitlar

Hij - ron qi - li - chi bir - la ya -

na yo - ra qil - - di - lar.

Ansambl ijrochiligida ayol ovozlarni muntazam tarzda erkak ovozlar bilan almashinishida o‘ziga xos ma’no bor. Buni bir necha kerakli va zarur tomonlari bilan xarakterlash mumkin. Xususan ansambl talqinida:

- asarning har bir jumlasini alohida ovoz rangida talqin etiladi va ijro rang-barangligini ta’minlab beradi;
- ayol va erkak ovozlarni o‘zaro aytishuvi, musobaqasi shakllandi va ijodiy munosabatni boyitadi;
- ijroni jozibasini ko‘taradigan savol-javob ohang tizimi yuzaga keladi va xonandalarni tasavvuri doirasida tafakkurini ishga solishga undaydi;
- ijro etilayotgan asarning yaxlitligini namoyon etishda har bir jumlaning yakunlanganligi, o‘ziga xos mustaqilligi va asar rivojidagi birligini ko‘rsatib beradi;
- asar tarkibidagi navbatma - navbat kelayotgan har bir jummalarga o‘ziga xos tayyorlab beradi;

- ansambl ijrosidagi jo‘shqinlik, jamoaviy ijro jozibasini yaratib beradi.

Navbatdagi keladigan 3-xat asarni avj tizimiga tayyorlash desa bo‘ladi. Shuning uchun erkak ovozlar tomonidan amalga oshirilgani ma’quldir. (ayol ovozlar ham ijro etishlari mumkin, lekin ovozlarni o‘ta qiynash ham bemaqsad qilingan ishdir. Shuning uchun ayol ovozlarni baland pardalarda urintirmaslik maqsadga muvofiqdir).

Odatda, ustozlarning ansambl ijrochilik an‘analarida maqomlarning avj tizimi aksariyat hollarda erkak ovozlar tomonidan ijro etilib kelingan. Saraxbori Segohni ijrosi ham katta mahorat talab etuvchi maqomlar qatoriga kiradi. Shuning uchun 3-xatdan boshlab erkak ovozlarni bo‘lib-bo‘lib ijro ettirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ansambl ishtirokchilarini juft ovozlarga (imkoniyatiga qarab ovozlari bir-biriga moslarini tanlab) bo‘lib olish lozim bo‘ladi.

IV-V va VI xatlarda asosan avjlar ijro etiladi, avjlar silsilasi desa ham bo‘ladi. Asarning kulminatsion qismidir. Avj tizimining boshida Navo namudi keladi. Misol № 6:

Yigitlar

Tur - g'on yo - shim o - qiz - di - lar ul

oy fi - ro - qi - da, so - bit - la -

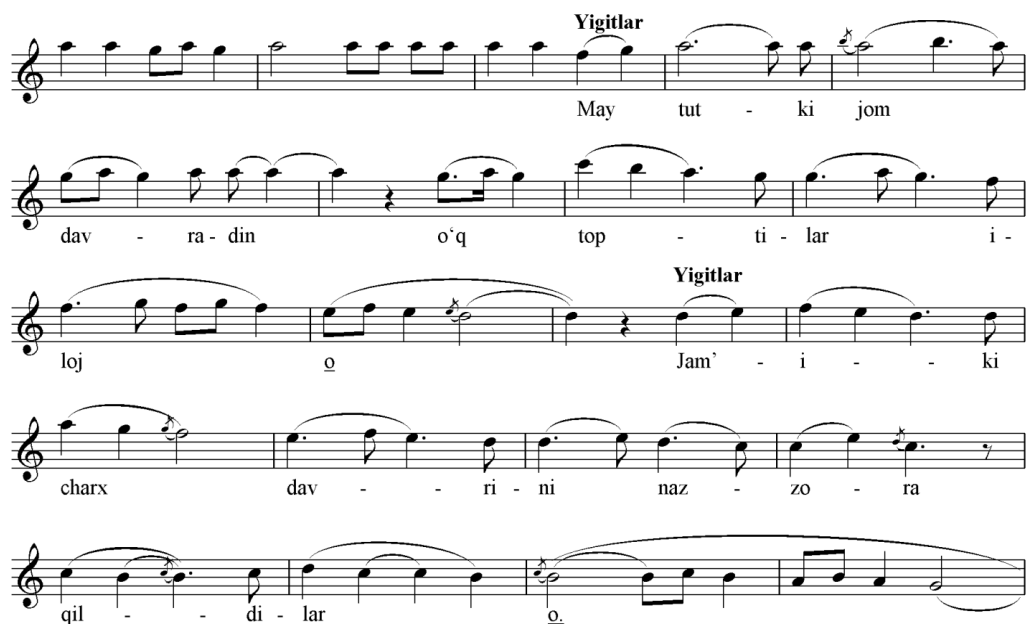
rim - ni kav - ka - bi say - yo - ra qil - di -

lar. o o

Ushbu namudni yuqori pardali erkak ovozlarga topshirish lozim bo‘ladi (ijroni yakka xonandalarga va jo‘r ovozli xonandalarga bersa ham yaxshi natija berishi mumkin). Jummalarni bo‘lgan holda ular, bir-birini to‘ldirishlar evaziga ketma-ket ijro etib, avj tizimining turli pog‘onalar jozibasini ko‘tarinki ruhda ko‘rsatib berishlari lozim bo‘ladi. Ovoz talqinini ravonligi, shiddatli tarannumiga e’tiborliroq bo‘lish talab etiladi.

Saraxbori Segohni VI xati avjlar tizimini yana bir bosqichidir. Bu xat asosan Orazi Navo namudiga asoslangan. Misol № 7:

Jozibali ijro etish lozim bo‘ladi. Asosiy pog‘onalardan chekinmasdan, ladning tizimida ijro tiladi. Ushbu namud asarning yakuni bo‘lmish furovard

qismiga tayyorlab beradi, VII xatga olib keladi. Avj tizimini o'ziga xos xulosalash desa ham bo'ladi.

VII xat asarning yakunglovchi qismi bo'lib, ayol ovozlar talqinida sokinlikni ta'minlab boshlash lozim va sekin asta xatning ikkinchi jumlasidan erkak ovozlar qo'shiladilar. Natijada ansamblning barcha ishtirokchilari birgalikda ijro etadilar va saraxborni yakunlaydilar. Saraxborlarni yakunlash juda muhim, asar yakuniga etishi kerak. Hech bo'lmaganda bir soniyaga to'xtab keyin taronalarni boshlash masqadli bo'ladi. Saraxbori Segohning o'zini salohiyati bor. Bu asarni ijrosi ham shunday bo'lish kerakki, insonlarning xijron, sog'inch, qo'msash kabi ruhiy holatlarini ifodalovchi ohangda talqin qilishga erishishni o'ylab ijro etish kerak bo'ladi. SHunda Segoh maqomining Saraxbori ijrosini maqsadiga erishish mumkin bo'ladi. Misol № 8:

Saraxborlarning taronalar bilan to'laligicha ijro etish bu maqom san'atining qonunlaridandir. Turkumiy asar bo'lgan Saraxborlarning Segoh maqomi sho'bbasi ham to'laligicha ijro etilib kelingan. Odatda Saraxbor yakuniga etgandan keyin ustozlarning maqomlarni ansamblli ijrolarida taronalarga o'tganlar. Taronaga o'tishda ustozlar uch uslubdan foydalanganlar. Xususan, Birinchisida – Saraxbor tugagandan keyin bir takt usul berib birinchi taronaga o'tilgan; ikkinchi uslub – Saraxbordani so'ng bitta usulni o'tkazib keyin ijroni boshlaganlar. Buni usul bilan o'tish deyilgan; Uchinchi uslub – taronaga tegishli bo'lgan daromadni cholg'uda chalib berib keyin xonishni boshlaganlar.

Ansambl uchun avvalo har uchchala usulni yaxshilab uqtirish lozim. Talabalar ularni yaxshilab anglab olganlaridan keyin birini tanlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Lekin ular bu usullarni anglab olganliklari qoladi va keyingi

ijrolarni yoki oldingi ijrolarni qaysi uslubda bo‘lmasin mumkinligi va yo‘llarini bilib oladilar. SHu bois ular uchchala uslubni bilib olib, keyin ulardan birini tanlab, ijroga, vaziyatga qarab o‘rgatish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Eng muhimi ijroning nuqsonsizligini ta’minlashdan iboratdir. Chiroyli va toza ijroga erishish juda ham muhimdir.

Odatda, Taronalar Saraxborning asosiy mavzusidagi g‘oyani davom ettiradilar. Ularning usullari albatta o‘zgarib keladi. Har bir tarona o‘zining usuli va tezlik sur‘atiga egadir. Muhimi ularning uzluksizlik, bir-biriga ulanish joylarini yaxshi anglanishidadir.

Segoh taronalari ham oltitadir va ular turli usullarda ijro etiladi. Saraxbori Segoh taronalarida usul sekin asta yurg‘iziladi. Usullarning murakkablashishi ohangni jonlanishiga ham sabab bo‘ladi. Jo‘shqinlik bilan, e’tibor bilan ijro etilishi talab etiladi. Usullar taronalarning xarakteriga ham ta’sir etadi. Taronalar Saraxborga nisbatan kichik shaklga egadirlar. SHo‘‘baning 1- taronasi Tarje’i Segohning doira usuliga asoslangan. Sur‘ati unga ko‘ra yurg‘izilib ijro etiladi.

Taronaga ustoz Yu.Rajabiy Huvaydoning “Nogahon gulzor aro yorim mening” so‘zini qo‘yib ijro etgan.

Nogahon gulzor aro yorim mening
Sayr aylab kirs dildorim mening.

Desalar yoring yuzi monandi gul,
Ushbu so‘z din kelgusi orim mening.
Emdi ul mah ishq i birla bo‘ldi der,
Bul Huvaydo yig‘lamoq korim mening.

1-taronani ayol ovozlar boshlab berganlari ma’qul. Shu bilan birga ovozlarni juftlagan holda taqsimlash yaxshi natija berishi mumkin. Erkak va ayol ovozlarni almashinuvini aytishuv uslubiga yo‘naltirish lozimdir.

Misol № 9:

M.M. ♩=84-86

Qizlar

No - ga - hon gul - zor a - ro

yo - rim me - ning.

1.Yigitlar, 2.Qizlar

say say - ri ay - lab kir - sa dil - do

Yigitlar

rim me - ning. De - sa - lar, yo - ring yu - zi

Qizlar

mo - nan - di gul, ush - bu

so'z - din kel - gu - si o - rim me -

2-tarona birinchi taronaga bogʻlanib ijro etilgan. Kuy surʼati ham oʻzgachadir, takt hissasi ham uch chorakni tashkil etadi. 2-tarona birinchisiga nisbatan surʼatiga koʻra sal jonliroq. Ohangi birinchi taronaning davomi sifatida shakllangan. Doyra usuli ham oʻziga xos bir jumlani tashkil etadi. Unda ikki taktli usul, yaʼni bir usul ikki takt davom etadi. Lekin olti chorakli usul tizimining mazmunini beradi. Ohang esa bir usulda (ikki taktda) bir jumlagam mos keladi. Taronaning matniga ijro jarayonida qoʻshimcha yordamchi soʻzlar juda koʻp ishlatilganligini koʻrish mumkin. Taronaning kuy-ohang mavzusi shuni talab etadi va oʻziga xos jozibani tashkil etadi. Bundan tashqari ohang rivojida qaytarishlar ham koʻp uchraydi. Ijro jarayonida bu albatta ovozlarni almashinuvi, savol-javobni joyiga qoʻyib ishlatish uchun imkoniyatlar yaratib beradi. Taronaning soʻz matni:

Ul shaʼmi jamol oʻtigʻa parvonligʻim yor masti tuman,
Bozoki dilash az poyi ozorai mast yor mastu dilam.

Shirin labash az poi vay, xun xorai mast masti tuman,
Dar rohi vafo, hamisha po basti tuman, gʻam xori tuman.

2-tarona talqinida ovozlar almashinuvi yana qisqaradi. Syuning uchun ayol ovozlarni juftlab taqsimlash lozim bo'ladi. Kuy shuni talab etadi. Bunga sabab so'zlarning ko'p marotaba qaytarilishi bo'lishi ham mumkin. Lekin, ohang rivoji ham shuni talab qiladi. Birinchi jumlaning o'rtasidan ayol ovozlarga erkak ovozlarni qo'shilishi ijroni yanada jonlantiradi. 2-taronada rang-barang ovozlarning tez-tez almashinuvi, savol-javob uslubini qo'llash uslubidan foydalanish ijroga joziba bag'ishlaydi. Misol № 10:

M.M. ♩=84-88

Qizlar

Ul sha' - mi ja - mol, ul sha' - mi ja - mol, ul sha' - mi ja - mol.

Qizlar **Qizlar** **Yigitlar**

e o' - ti - g'a, vay, vay, par - vo - na - li - g'im, par - vo - na - li - g'im, par - vo - na - li - g'im, yor mas - tu tu-man. Bo - zo - ki di-

Saraxbori Segohning uchinchi taronasi ikkinchi taronadan unchalik farq qilmaydi. Har ikki taronaning usuli bir xil. So'z matni ham shunga mos:

Qila boshlading menga zulmikim,
Sitam etdi jabru jafolaring,
Ki vafog'a va'dalar aylabon,
Qani va'dalarga vafolaring,

Ruhima go'zal xati mushkiso,
Labi la'li nuktai jon fazo,

Ko‘zu qoshi ham biri xush ado,
Meni o‘rtadi shu balolaring.

Menga noz qildi tag‘ofiling,
Dili jon duoga yugurdilar,
Ko‘z uchi bilan qarading kulib,
Talabiga etdi gadolaring.

Necha yil ko‘ngul, necha yil fig‘on,
Qilib o‘tayin ani ko‘yida,
Dili tosh ekan asar aylamas,
Bu fig‘on ila bu navolaring.

Uchinchi taronaning sur‘ati ikkinchiga nisbatan sezilarli darajada tezroq ijro etish kerak. Buni notadagi metronomdan ko‘rish mumkin va e‘tibor berish kerak. Shu sabab uchinchini ikkinchi taronaning mazmunan davomi deyish mumkin. Lekin ularning ohangida farq bor. Ohang mavzusida ushbu narsa kuzatiladi. SHunga e‘tibor berib ijro etish lozim bo‘ladi.

Ijro jarayonida ovozlarning taqsimotiga e‘tibor bilan, jozibani namoyon etadigan holda yondashish lozim. Uchinchi taronani erkak ovozlari bilan boshlash mumkin. Shundan so‘ng har bir jumladan ayol ovozlari bilan almashinib boradi. Rang-baranglik uchun ovozlarni juftlab berish mumkin. Misol № 11:

M.M. ♩=88-92

Yigitlar

Qi - la bosh - la - ding men - ga zul - mi - kim,

Qizlar

si - tam et - - di jab - - -

Yigitlar

-ru ja - fo - la - ring. Ki va - fo - ga va' - -

Qizlar

-da - lar ay - la - bon, qa - ni va' - da - lar - -

Yigitlar

-ga va - fo - la - ring. Ru - hi - ma go' - zal

Saraxbori Segohning 4 – taronasi murakkab usulga ega. Taronalar borgan sari murakkablashib borishi shunda yaqqol seziladi. Murakkab usulga mos keladigan Hazrat Navoiyning gʻazali tanlangan:

May birla yuzing tim-tim, ahgarmu ekan oyo
YO shoʻla aro bir-bir, ahgarmu ekan oyo.

Har sori qulogʻingda, gavharmu ekan, yohud,
Har joni bila oying, ahtarmu ekan oyo.

El desa Navoiyni, kim javr ila tark etdi,
Ishqingni senga bu soʻz, bovarmu ekan oyo.

Ushbu tarona oldingilaridan har tomonlama murakkabligi bilan ajralib turadi. Taronaning takt oʻlchovi 13/4 dir. 13 hissali usul. Bu usul 13 chorakda yozilgan boʻsada ijro paytida ikkiga boʻlinib ijro etiladi, yaʼni 7 – 6 hissaga. Surʼatning tezligi uchun joʻshqinroq ijro etish talab etiladi. Taronaning oxirigacha har bir usul bir jumlagi toʻgʻri kelgan va ijro ham har bir jumla alohida ovozlarda

talqin etiladi. Taronani ayol ovozlar boshlaydi. Erkak ovozlar bilan almashinib misra yakunidagi jumla ikkinchi marotaba qaytirilishida erkak va ayol ovozlar birlashgan holda ijro etadilar va misrani yakunlaydilar. To‘rtinchi tarona shu zaylda ijro etiladi. Misol № 12:

Segoh maqomidan

M.M. ♩=92

Qizlar

May bir - la yu - zing tim - tim yo - rey.

Yiigtlar

May bir - la yu - zing tim - tim yo - rey

Qizlar

ah - mar - mu e - kan o - - yo

Qizlar

yo shu' - la a - ro bir - bir, yo - rey

1. Yiigtlar 2. Qizlar

ah - gar - mu e - kan o - - yo.

Saraxbori Segohning 3 va 5-taronalarining usuli va ularning tezligi ham deyarli bir xil. Ijroda faqat ular jonliroq ekanligi va shunga mos talqin etilishi lozim bo‘ladi. So‘z matni qisqa bo‘lsada takrorlar evaziga taronaning ko‘lamini ko‘rsatib ijro etiladi:

Suhsur degan qush bo‘lur,
Tortsam pati bo‘sh bo‘lur,
YOr oldiga borganda,
Yigit ko‘ngli xush bo‘lur.

Suv oqar tosh ustida,
Sallasi qosh ustida,
Suyganim esga tushganda,

Lay bo‘ldingmi yorim.

5-taronaning ijrosidagi ovozlarning almashinuviga e‘tibor berish lozim. Turkumning dramaturgik cho‘qqilaridan hisoblanadi. SHu bois, ko‘tarinki ruh bilan jozibador talqin qilishga harakat qilish loim bo‘ladi. Misol № 13:

M.M. ♩=96

Yigitlar

Suh - sur de - gan qush bo‘ - lur,

Qizlar

Tort sam pa - ti bo‘sh bo‘ - lur,

Yigitlar

Yor ol - di - ga bor - gan - da - yo,

Qizlar

Yi - git ko‘ng - li xush bo‘ - lur.

Turkumning oxirgi 6-taronasi o‘ziga xos vazmin xarakterga ega. Shu bois bo‘lsa kerak so‘z matnining ham vaznlari, bir xil:

G‘amza bilan olib jonim,
O‘sar qora zulfig seni,
Sabo tongi nasimidin,
O‘sar qora zulfig seni.

Yozilsam yorning bog‘ida,
Qishlasam ko‘ksi tog‘ida,
Subhidam sahar chog‘ida,
o‘sar qora zulfig seni.

Tong yulduzi porlab, porlab,
Shona bilan zulfig tarab,
Tong saharda yaltirab o‘ynar,
O‘sar qaro so‘zing seni.

Bir qaraganda 5-taronaning davomi desa ham bo‘ladi. Ularning usulida farqi bor xolos. Vazmin ufor usuliga asoslangan. Sur‘at ham deyarli o‘zgarmagan. Ularning ketma-ketligi ijroda ham bilinmay ketadi. Misol № 14:

M.M. ♩=100-104

Qizlar

G'am - za bi - lan, g'am - za

Yigitlar

bi - lan o - lib jo - nim, o' - sar

Qizlar

qo - ra zul - fing se - ni, Sa - br

Qizlar

ton - gi na - si - - mi - din o' - sar

Qizlar

qa - ro zul - fing se - ni. Yo - zil - sam

Saraxbori Segohning yakunlovchi taronasida suporish qismi mavjud. O‘z o‘rnida suporish ham alohida tarona xususiyatlariga egaligini aytish mumkin. Shuning uchun bo‘lsa kerak, ijrochilik amaliyotda suporishni ettinchi tarona deb ham yuritilib kelinadi. Suporishni o‘ziga xosligi talqincha usuliga asoslangan. Takt o‘lchovi quyidagicha 3/4, 3/8. Suporish yakunlovchi qism. Shuning uchun ansambl to‘laligicha, barcha ayol va erkak xonandalarning birgaligida ijro etiladi. Misol № 15:

Qayd etish kerakki, darhaqiqat Saraxbori Segoh ijro uchun murakkab maqomlardan biri hisoblanadi. Uning ijrosi uchun maqom ohangini, soʻz matnlarini yaxshilab oʻzlashtirib olish lozim boʻladi. Lekin, ijro etish jarayonida xonandalarda katta ishtiyoq uygʻonishi muqarrar. Chunki, Segoh har bir insonning ichki kechinmalarini, ichki tuygʻularini ochib ifodalashda va uni ehtiros bilan talqin etishda oʻziga xos jozibasi mavjuddir.

Saraxbori Segohning taronalari ham Saraxborning oʻzidek mushkulroqdir. Bu nafaqat musiqiy ohanglarining rivojlanishlarida, balki ularning doira usullarida ham sezilib turadi. Ayniqsa ijro etishda alohida eʼtibor berish talab etiladi.

Segoh maqomi ijrochilik amaliyotida ustoz sanʼatkorlar rahbarligi ostida bir necha bor ijro etilgan. Har bir ijroda ham ustozlar ansamblning talqinida ovozlar boʻlinishiga va erkak hamda ayollarning ovozlariga boʻlinishiga oʻziga xos eʼtibor bilan yondoshganlar. Ustoz sanʼatkor, akademik Yunus Rajabiy rahbarligi ostida ijro etilgan namunasi haligacha barcha yosh ansambllar uchun oʻrnak vazifasini oʻtab keladi.

*O'zbekiston teleradiosi qoshidagi, Yu. Rajabiy rahbarliidagi
maqom ansambli (1967 y.)*

Ustoz san'atkorlar ushbu Saraxborni juda katta mahorat bilan, ovozlarni o'rniga qo'yib va juda katta ehtiros bilan talqin etishgan. Asarning har bir jumlasini ma'nolariga mos keladigan alohida ovozlarda talqin etilganligini ko'ramiz. Albatta maqomlarni ansambl bo'lib ijro etishda ashulaning ovozlarga (xonandalarga) taqsimlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ustoz Yunus Rajabiy Saraxbori Segohni ijro etish jarayonida ayol ovozlariidan unumli foydalanganlar. Ayollarning ovozlariini ehtirosililigi va shu paytdagi ijrochilarning baland salohiyatga egaliklari bo'lgan bo'lsa ajab emas. Bundan tashqari erkak ovoz ijrochilari ham saralangan va amaliyodga o'z o'rniga ega bo'lgan zamonasining dongdor xonandalari bo'lgan. SHuning uchun bu ijro juda makammal talqin etilganligini e'tirof etilgan. Hattoki, ustozning o'zlari bu ijroda kimlarning va vohaviy ijro uslublaridan keng foylanilganligi xususida "Musiqqa merosimizga bir nazar" kitoblarida alohida to'xtalib o'tganlar. - "Ansambl faoliyatida maqomotning ijrochilik an'analari va mashhur ustozlar, Jumladan Hoji Abdulaziz Abdurasulov, Mulla To'ychi Toshmuhamedov, Levicha, M. Tolmasov, Shorahim Shoumarov, G. Mullaqandov kabilar aytish uslublaridan barakali foydalanildi"²⁷. Bu ham ustoz kamtarona munosabatlari va yoshlar uchun ibratliliklarining namunasidir. Shu bois bo'lsa kerak, har bir ijodkor ana shu namunaga asoslanadi va kerak bo'lsa zamonga qarab va ansamblning tarkibiga qarab ijodiy yondashib keladi.

²⁷ Yunus Rajabiy. Musiqqa merosimizga bir nazar, T., 1978.11-b.

Ijro amaliyotida Saraxbori Segohni ijrosiga ana shunday ijodiy yondoshib ijro etilishi, xuddi shu maqom ansambli, lekin 20 yildan so‘ng, yangi yosh xonandalar va O‘zbekiston xalq artisti Abduhoshim Ismoilov rahbarligida amalga oshirilgan. Bu albatta rahbarning murojaati. Lekin buning uchun rahbarning rahbarlik bilimi, salohiyati, eng muhimi ustozlardan olgan o‘giti va ustozlarning (o‘zbekona qilib aytganda duosini) ijozatini olgan bo‘lishi juda muhimdir. Shuning uchun bo‘lsa kerak ustoz Abduhoshim Ismoilov Saraxbori Segoh talqiniga o‘ziga xos yondashdi. Ijro ham turli uslublar bilan boyitildi va ijodiy munosabatda bo‘lganligi sezilib turadi. O‘zi ijro Yu.Rajabiy talqinidan unchalik farq qilmaydi.

*O‘zbekiston Respublikasi “Badiiy jamoalar” direksiyasi qoshidagi
YUnus Rajabiy nomidagi maqom ansambli. Badiiy rahbar-O‘zbekiston xalq artisti
Abduhoshim Ismoilov (2015 y.)*

O‘tgan asrning 80-yillariga kelib sozandalik san’ati juda rivojlanib ketdi. Cholg‘ularning ansamblidagi yakkanavozliklariga ham katta e’tibor berila boshlandi. Har qanday mohir san’atkor uchun ansambl tarkibida yakkanavozlikni namoyish etish faxrga aylandi. Albatta uddasidan chiqish uchun mohir bo‘lish lozim bo‘lgan. Bunga jur’at etishni ham o‘ziga xos mushkilotchiliklari bo‘lgan.

Ustoz san’atkor, mohir sozanda va bastakor Abduhoshim Ismoilov o‘zining barcha imkoniyatlarini ansambl ijrosida namoyish etishga erishgan desam mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki, ushbu ijroda ansambl tarkibi avvalo, cholg‘ular bilan to‘ldirilgan. Shunga yarasha ijro ham ancha boyitilgan. Ovozlarining

bo‘linishiga ham yakkanavoz va yakkaxonlarga nisbatan o‘ziga xos yondoshilgan. Oldingi ijroda daromad erkak ovozlar bilan boshlangan bo‘lsa, keyingi ijroda bu vazifa ayol ovozlariga topshirilgan. Ovozlar taqsimoti, yakka ijrolar va ansamblli ijrolar ham o‘ziga xos amalga oshirilgan.

Avvalo, ansambl ijrosiga ijodiy yondashish uchun rahbarda shunga mos ijrochilikda salohiyat, musiqiy meros va ayniqsa Shashmaqom an‘analaridan muayyan bilim, Shashmaqom ijrochilik an‘anasiga xos tajriba va ustozlarning (o‘zbekona qilib aytganda duosi) ishonchini oqlagan bo‘lishi lozim.

Ushbu qo‘llanmani maqsadi ham ustozlarni an‘analaridan kelajak avlodni bahramand etish. Mustaqillik davriga kelib maqom ijrochilik san‘ati sezilarli rivojlandi. Ta‘lim jarayonining o‘rta va boshlang‘ich tizimlarida joriy etildi. Ustozlar an‘analari doimo kelajak avlod uchun dasturi amal bo‘lishi kelajak avlod bilimlarining asosli va mustahkam bo‘lishining garovi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Qolaversa, SHashmaqomning murakkab Saraxborlarini taronalari bilan ijro etish O‘zbekiston davlat konservatoriyasining talabalar ansambllari tomonidan ijro etish munosib amalga oshirilmoqda. Zamonamiz yoshlarining bunga barcha imkoniyatlari mavjud ekanligi ularning baxtidir.

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “An‘anaviy ijrochilik” kafedrasida talabalar ansambli

Qo'llanilgan adabiyotlar ro'yxati

Асосий адабиётлар:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, NMIU, 2017.-488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, Demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatasining qo'shma majlisidagi nutq. – T.: “O'zbekiston”, NMIU, 2017.-32 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 2016- yil 7-dekabr. T.: “O'zbekiston”, NMIU, 2017. 32.

I.Akbarov.	Musiqalug'ati.-T., 1987.
I.Rajabov	“Maqomlar.-T., 2006.
YUnus Rajabiy.	O'zbek xalq musiqasi. V jild.-T., 1957.
YUnus Rajabiy.	SHashmaqom V tom.-T., 1966.
YUnus Rajabiy.	Musiqalmerosimizga bir nazar.-T., 1978 y.
S.Begmatov,	“Hofizlik san'ati”.-T., 2007.
	O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.-T., “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”, Davlat ilmiy nashri.
O'Rasulov.	“An'anaviy xonandalik o'qitish metodikasi”.-T., 2006. 9-10 betlar.
	O'zbekiston milliy Ensiklopediyasi. I harfi.
B. Qodirov	Iste'dod, Tafakkur jurnali .-T., 2007. № 3.
Д.Муллакандов.	О некоторых особенностях и видах узбекского национального пения, //Народные музыканты Узбекистана.-Т., Гос. изд. 1959.
К.Алимбаева,	Narodnye muzykanty Uzbekistana, 1-kniga.-T.,
М.Ахмедов.	«Гос.изд.», 1959.
B. Shomaxmudova	Xor lug'ati.-Toshkent “Musiqal”, 2009.
T.Qodirov	Musiqal o'qitish metodikasi.-Toshkent, “Muharrir”, 2010.

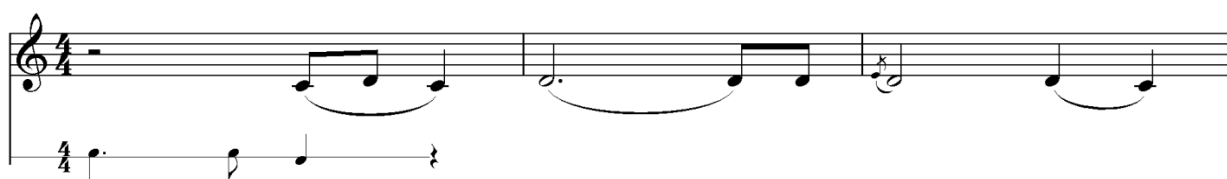
- K.Bo‘rieva “An’anaviy xonandalik” (ayollar ovozlari uchun).-T., 2008.
- G.Muxamedova. Xonandalik uslubiyati asoslari.-T., 2007.

Ansambl ijrosiga moslashtirilgan
Saraxbori Segoh va uning taronalarini
nota namunasi

SARAXBORI SEGOH

M.M. ♩=63-66

Segoh maqomidan

vasl i - la ko'ng - lum ja - ro - - ha -

ti, O

Yigitlar

O Hij - ron qi - li - chi

bir - la ya - na yo - ra qil - di -

Qizlar

lar. O O

Yigitlar

O O

Qizlar

O Hay

jo - - ni - - mo o.

Hamma

O O

Qizlar

But - ku - dek er - - di vasl i - la,

ko'ng - lum ja - ro - ha - ti.

Yigitlar

Hij - ron qi - li - chi bir - la ya -

na yo - ra qil - - di - lar.

Yigitlar

Maz - mu - ni o'l - ma-

ku o - ti hij - ron g'a - mi de -

gan, o yor - yo -

rey, o o

Yigitlar

yo - ra- mo. Yuz ming ja -

fo - ni jo - ni - ma yak - bo - ra

qil - - di - lar. O o

Yigitlar

Tur - g'on yo - shim o - qiz - di - lar ul

Yigitlar

oy fi - ro - qi - da, so - bit - la -

rim - ni kav - ka - bi say - yo - ra qil - di -

lar. O o

o

Vo' - iz u - ni su - rud e - rur

ash - g'o - - li ay - - shi - g'a,

o o

Qis - mat ku - yin - da

o - - ni - ki may - xo - ra qil - - di -

lar o yo yor

e, yo - re o

o o

Jo - - nim

Yigitlar
May tut - ki jom

dav - ra - din o'q top - ti - lar i -

Yigitlar
loj o Jam' - i - - ki

charx dav - - ri - ni naz - zo - ra

qil - - di - lar o.

Qizlar
Yo - rab, ne diy a - lar - ni - ki,

mis - kin Na - vo - - iy - ni

o

[illegible]

TARONA I

M.M. ♩=84-86

Qızlar

No - ga - hon gul - zor a - ro

1.Yigitlar, 2.Qizlar

Yigitlar

Qizlar

Yigitlar

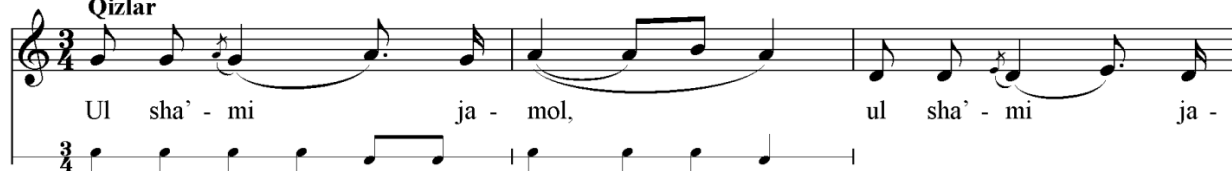
Qizlar

TARONA II

M.M. ♩=84-88

Qizlar

Qizlar **Qizlar** **Yigitlar**

e o' - ti - g'a, vay, vay, par - vo - na - li - g'im, par -

vo - na - li - g'im, par - vo - na - li - g'im, par -

Qizlar

- vo - na - li - g'im, yor mas - tu tu-man. Bo-zo - ki di-

lash, bo-zo - ki di-lash, bo-zo - ki di-lash,

e az po - yi, vay, vay, o - zo - ra - i mast, o -

zo - ra - i mast, o - zo - ro - i mast, o -

zo - ra - i mast, yor mas - ti tu-man. Shi-ri - ni la-

bosh, shi-ri - ni la-bosh, shi-ri - ni la bosh, e az po - yi

vay, vay xun - xo - ra - i mast, xun - xo - ra - i mast, xun -

- xo - ra - i mast, xun - xo - ra - i mast, yor mas - ti tu-

man. Dar-ro - hi va - fo, dar-ro - hi va - fo, dar-ro - hi va

fo, e ha - mi - sha vay, vay, po - bas - ti tu-an g'am -

TARONA III

M.M. ♩=88-92

TARONA IV

Segoh maqomidan

M.M. ♩=92

Qizlar

13/4 (7+6) May bir - la yu - zing tim - tim yo - rey.

13/4 (7+6)

Yiigtlar

May bir - la yu - zing tim - tim yo - rey

Qizlar

ah - mar - mu e - kan o - - yo

Qizlar

yo shu' - la a - ro bir - bir, yo - rey

1. Yiigtlar 2. Qizlar

ah - gar - mu e - kan o - - yo.

Yiigtlar

Har so - ri qu - lo - g'ing - da, yo - rey,

gov - har - mu e - kan, yo - hud,

Yiigtlar

har jo - ni bi - da oy - ning,

ax - tar - mu e - kan o - - yo.

Qizlar

El de - sa Na - vo - iy - - ni, yo - rey,

kim javr i - la tark et - - ti yo - rey,

Yigitlar
Ish - qing - ni sen - ga, bu soʻz yo - rey.

bo - var - mu e - kan o - - yo. *attacca*

TARONA V

M.M. ♩=96
Yigitlar
Suh - sur de - gan qush boʻ - lur,

Qizlar
Tort sam pa - ti boʻsh boʻ - lur,

Yigitlar
Yor ol - di - ga bor - gan - da - yo,

Qizlar
Yi - git koʻng - li xush boʻ - lur.

Qizlar
Suy o - qar tosh us - ti - da,

Qizlar
sal - la - si qosh us - ti - da,

Yigitlar
Suy - ga - nim es - ga tush - gan - da - yo

Yigitlar
yig' - lay - man osh us - ti - da.

Qizlar
E - shi - ging - dan o't - gan - da

Qizlar
Lay - li bo'l - ding - - mi, yo - - rim

Yigitlar
se - ni yor deb ayt - gan - da - yo

Qizlar 2. Hamma
xa - fa bo'l - ding - - mi yo - rim. *attacca*

TARONA VI

M.M. ♩=100-104

Qizlar
G'am - za bi - lan, g'am - za

Yigitlar
bi - lan o - lib jo - nim, o' - sar

Qizlar
qo - ra zul - fing se - ni, Sa - br

Qizlar
ton - gi na - si - - mi - din o' - sar

Qizlar
qa - ro zul - fing se - ni. Yo - zil - sam

Qizlar
yor - ning bo - g'i - da, Qish - la - sam

Yigitlar

ko'k - si to - g'i - da, sub - hi - dam

Yigitlar

sa - har cho - g'i - da - yo o' - sar

Qizlar

qa - ro zul - fing se - ni. Tong yul -

Qizlar

du - zi por - lab, por - lab, Sho - na

Hamma

bi - lan zul - fing ta - rab, tong sa - har -

-lar - da yal - ti - rab o'y - nar

Siporish

qa - ro ko' - zing se - ni,

Hamma

Sad - qa, sad - qa, sad - qa sha-vam, ey, boz chash -

mo - ni tu - ro, la' - li se - ro - bi tu -

ro, zul - fi pur - chi - ni tu - ro.

Sad - qa, sad - qa, sal - qa sha-vam, ey, boz chash -

mo - ni tu - ro, sad - qo. *attacca*

Mundarija

Kirish.....	3
Ansambl.....	7
Xonandalar uchun zarur bo'lgan tabiiy jihatlar.....	15
Yosh xonandalarni ansambl ijrochiligiga tayyorlash jarayonining kasbiy omillari.....	32
Saraxbori segoh.....	40
Qo'llanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	67
Ansambl ijrosiga moslashtirilgan Saraxbori Segoh va uning taronalari (nota namunasi)	68

Содержание

Введение.....	3
Ансамбль.....	7
Необходимые рекомендации вокалиста.....	15
Подготовка молодых вокалистов в основе профессионального исполнении в ансамбле	32
Сарахбори Сегох.....	40
Список использованных литератур.....	67
Предназначен к исполнению Сарахбори Сегох и его тарона в ансамбле (образец ноты)	68

Contents

Introduction.....	3
Ensemble.....	7
Properties for singers.....	15
Preporation of young singers to perform in ensembles.....	32
Saraxbori segoh.....	40
List of used resources.....	67
Ansambl ijrosiga moslashtirilgan	
Saraxbori Segoh and it's melodies (note samples)	68